

ERKEN DEMİR ÇAĞI'NDA KARIA'DA MEZAR MİMARİSİ VE ÖLÜ GÖMME GELENEKLERİ: KERAMOS KIRSALI, HÜSAMLAR NEKROPOLİSİ'NDEN MÖ 12. YÜZYILIN İLK SAKİNLERİNE AİT DİKDÖRTGEN PLANLI ODA MEZARLAR

Bekir ÖZER *

ABSTRACT

Funerary Architecture and Burial Customs in Early Iron Age Caria: Rectangular Chamber Tombs in the Necropolis of Hüsamlar Belonging to the 12th century BC Inhabitants of the Keramos Chora.

Two rectangularly built chamber tombs were discovered during the salvage excavations directed by Milas Museum in Muğla, Milas, Hüsamlar village. The finds of the tomb no. 342 consisted of a belly-handled amphoriskos, a small jug, fragments belonging to an iron sword/dagger and a pin which could be a part of an iron fibula (fig. 9). Tomb no. 351 contains a belly-handled amphoriskos, two bronze rings, a bronze earring and an asymmetrical bow fibula (fig. 10). A date from the end of 12th century BC, latest to the beginning of the second half of 11th century BC can be suggested for the finds from tomb no. 342, while the finds from tomb no. 351 indicate that the tomb was in use within 11th century BC. Although several tombs from the Early Iron Age have been excavated in the region, unearthened tombs from 12th and 11th centuries BC are quite rare. Early Iron Age tombs constructed around and within the periphery of the earliest tombs attest a kinship-focused funerary practice. The Hüsamlar evidence revealing contemporaneously existing close clusters of houses and tombs offers a picture of contiguous but small settlements and suggests a property structure based on common lineage in the beginning of Early Iron Age. Amphoriskoi and the small jug contribute to

* Dr. Bekir Özer, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Kötekli-Muğla-TR. E-posta: bekirozer@mu.edu.tr.

Son 11 yıldır kömür çıkarma alanlarında yürütülmekte olan kazılarda emeği geçen tüm çalışanlara, bu kazıları destekleyen TKİ GELİ ve YKEÜTAŞ işletmelerine, yayınların yapılması konusunda özendirici tavrından dolayı Milas Müze Müdürü Gülnaz Savran'a (MA), çizimleri hazırlayan Muzaffer Durdu ve Duygu Tüylüoğlu'na (MA), haritayı hazırlayan Polat Ulusoy'a (MA), özet metnin çevirisini yapan Özlem Şimşek Özer'e (MA) sonsuz teşekkürlerimle. Bu çalışmada ortaya konan veri birikimi kömür sahalarındaki uzun soluklu çalışmaların olduğu kadar, Leleg Yarımadası kazı ve araştırmaları sayesinde mümkün olabilmektedir. Bu nedenle Prof. Dr. Adnan Diler'e, ilgili çalışmaların hayata geçirilmesine olan katkıları ve ikili sohbetlerimizdeki bilgi paylaşımlarından dolayı özellikle teşekkür etmek isterim.

Orcid No: 0000-0003-3706-6372

the understanding of local features of ceramics of Coastal Caria and its hinterland along with finds from Çömlekçi, Pedasa and Asarlık/Termera. Slow-wheel production in the vast majority, biconical and angular profiles, irregular rows of bands, clumsy decoration and thick walls are the common features of the local pottery with Mycenaean influence dating to the 12th and the first half of the 11th centuries BC. Mycenaean traits observed in the general characteristics of finds reveal the fact that Caria is in fact an important part of the East Aegean Koine. The first examples of rectangularly built Early Iron Age chamber tombs discovered in the excavations of Çömlekçi and Hüsamlar do not seem to have any Late Bronze Age predecessors in South-Eastern Aegean mainland. The fact that similar grave type has been used in mainland Greece and Aegean islands in the Late Bronze Age and the characteristics of the finds suggest that people using these tombs must be related to the world of the Aegean culture. Considering these facts along with a society practising inhumation and multiple burials, it is likely that Hüsamlar and Çömlekçi people kept the late Bronze Age habits alive. In this paper, it is suggested that refugees/settlers from nearby or relatively further regions have chosen areas as Çömlekçi and Hüsamlar located just beyond the coast to settle during the chaotic and unstable environment of the 12th century BC. If this is the case, they might have preferred the rectangular built chamber tombs that they were accustomed to. Early Iron Age diffusion of rectangular built chamber tombs offer a possible chronological picture regarding the expansion of people using this type of tombs. They have become the most common grave type in Mylasa, inner Caria, specifically Stratoniceia and environs along with the Keramos chora and Çömlekçi by the 8th century BC.

Keywords: Caria, Hüsamlar, LH III C, Early Iron Age, Rectangular Built Chamber Tomb, Refugees.

ÖZ

Bu çalışmanın konusunu oluşturan dikdörtgen planlı iki oda mezar, Muğla İli, Milas İlçesi, Hüsamlar köyünde, Milas Müze Müdürlüğü başkanlığında gerçekleştirilmiş olan kurtarma kazılarında bulunmuştur. Mezar 342'den ele geçen buluntular, karından kulplu amphoriskos, minyatür sürahi, demir bir kılıç/kama parçaları ve demir bir fibulaya ait olabilecek iğne parçası ile sınırlıdır (fig. 9). Karından kulplu amphoriskos, bronz küpe, iki adet bronz yüzük ve asimetric yay fibula, Mezar 351'in buluntularını oluşturmaktadır (fig. 10). Mezar 342'nin buluntuları MÖ 12. yüzyılın sonları ile en geç MÖ 11. yüzyılın ikinci yarısı başlarında, mezar 351'in buluntuları ise MÖ 11. yüzyıl içerisinde kullanılmış olduğuna işaret etmektedir. Bölgede Erken Demir Çağı'na ait çok sayıda mezar kazılmış olmasına rağmen, MÖ 12. ve 11. yüzyıllara ait oldukça az sayıda mezar ortaya çıkarılmıştır. En erken tarihli mezarların etrafına/yakınına, Erken Demir Çağı boyunca inşa edilen mezarlar, soy birliğine dayalı mezarlık kullanımını belgelemektedir. Hüsamlar'da birbirine yakın yerlerde yerleşim ve mezarlardan oluşan çağdaş verilerin ortaya çıkarılması, bölgenin Erken Demir Çağı başlarında sık ancak küçük yerleşim birimlerine sahip olduğunu ve soy birliğine dayalı mülkiyet yapısının şekillendiğine işaret etmektedir. Mezarların buluntuları arasında yer alan amphoriskoslar ve küçük sürahi, Çömlekçi, Pedasa ve Asarlık/Termera buluntularıyla birlikte, Kıyı Karia ve yakın geri bölge seramiklerinin yerel özelliklerinin tanımlanmasına katkı sağlar. MÖ 12. ve 11. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen Myken seramiği etkili yerel seramik, çoğu zaman yavaş çark yapımı olmaları, bikonik ve köşeli profilleri, düzensiz band sıraları, özensiz bezemeleri ve dikkat çeken kalın cidarları ile benzer özellikleri

paylaşırlar. Buluntuların genel karakterinde gözlenen Myken seramiği özellikleri, Karia bölgesinin East Aegean Koinesinin önemli bir parçası olduğunu da işaret etmektedir. İlk örnekleriyle Erken Demir Çağı içerisinde, Çömlekçi ve Hüsamlar'da karşılaştığımız dikdörtgen planlı oda mezarların Geç Tunç Çağı'nda Güneydoğu Ege anararasında var olduklarına dönük herhangi bir veri bilinmemektedir. Bu mezarları kullanan toplum, gerek benzer mezar tipinin Geç Tunç Çağı içerisinde özellikle Kıta Yunanistan ve Ege Adaları'nda görülmesi, gerekse buluntu karakterinden dolayı, Ege kültür dünyası ile ilişkilidir. Bunların yanı sıra, inhumasyon ve çoklu gömü geleneği, Hüsamlar ve Çömlekçi toplumunu Geç Tunç Çağı değerlerini yaşatan topluluklardan biri olarak görmemiz için yeterli sebeplerdir. Bu çalışmada, yakın çevre ya da daha uzak bir bölgeden gelen yeni yerleşimcilerin/sığınmacıların, MÖ 12. yüzyıl dünyasının karmaşık ve güvensiz ortamında, Çömlekçi ve Hüsamlar gibi kıynın hemen gerisindeki bölgeleri yerleşmek amacıyla seçmiş olabilecekleri önerilmektedir. Eğer öyle ise, yer değiştiren bu insanlar alışık oldukları dikdörtgen planlı oda mezarları inşa etmeye devam etmiş olmalıdırlar. Dikdörtgen planlı oda mezarların Erken Demir Çağı içerisinde görüldüğü bölgeler, bu mezar tipini kullanan toplulukların yayılım alanının sınırlarını, kronolojik çerçevede görebilmemize de olanak tanır. MÖ 8. yüzyıla gelindiğinde dikdörtgen planlı oda mezarlar, Keramos kırsalı ve Çömlekçi dışında, Mylasa ve İç Karia'da, özellikle Stratonikeia ve çevresinde sıklıkla karşılaştığımız mezar tipi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Karia, Çömlekçi, Hüsamlar, LH III C, Erken Demir Çağı, Dikdörtgen Planlı Oda Mezar, Sığınmacı.

Giriş

Karia bölgesinin mezar mimarisi ve ölü gömme geleneğinde izlenen çeşitlilikler bakımından Arkaik Dönem öncesi Doğu Ege arkeolojisinde özel bir yere sahip olduğu görülmektedir. Taş tümülüsler, mezar platformları, oda mezarlar, pithos ve sandık mezarlar Erken Demir Çağı'nın belli başlı mezar tiplerini oluşturmakta, inhumasyon ve kremasyonun tercih edilme yoğunluğu, dönem ve alt bölgelere göre farklılaşmaktadır. Bu mezar tiplerinin görüldükleri bölgelerin farklılaşması, Erken Demir Çağı'nda Karia bölgesinin mezar tipleri ve ölü gömme gelenekleri bakımından farklı alt kültür bölgelerine, belki de farklı etnik yapıya sahip olduğunu da göstermektedir.

Bu çalışmanın konusunu oluşturan Mezar 342 ve 351, Muğla İli, Milas İlçesi, Hüsamlar köyünde, Milas Müze Müdürlüğü başkanlığında gerçekleştirilmiş olan kurtarma kazılarında bulunmuştur (fig. 1). Kömür çıkarma amacına dönük dekupaj çalışması yapılan farklı alanlarda gerçekleştirilen kurtarma kazıları, Keramos kentinin hemen gerisindeki dağlık alanların, Erken Tunç Çağı başlarından itibaren, bazı dönemlerde yoğun olarak iskan edildiğini gösteren veriler sağlamaktadır. Hüsamlar köyü yerleşim alanı ve çevresinde yürütülen kazılarda, Erken Tunç Çağı'na tarihlenen bir yamaç yerleşimi, bu yerleşimle bağlantılı çoğunluğu pithos mezarlardan oluşan mezar grupları, Erken Demir Çağı başlarından Roma Dönem'i içlerine kadar kullanılmış nekropol alanları ortaya çıkarılmıştır. Bölgede kurtarma kazıları yürütülen alanlarda (Hüsamlar, Belentepe, Mengefe), özellikle MÖ 8. yüzyıla tarihlenen çok sayıda oda

mezar bulunmuş olmakla birlikte, Erken Demir Çağı'nın başlarına tarihlenen mezar sayısının oldukça az olduğu görülmektedir. Burada tanıtılan iki mezarın buluntuları, Erken Demir Çağı'nın en erken tarihli mezarları olduklarına işaret etmektedir. Aşağıda bu mezarlar, mimari özellikleri, buluntuları, tarihleri, kökenleri ve ölü gömme gelenekleri bakımından tartışıldılar.

Mezarlar, Konum (fig. 2-3)

Hüsamlar'da, Mezar 342 ve 351'in ortaya çıkarıldığı nekropol, dekupaj alanı olması nedeniyle taşınan Hüsamlar köyü yerleşim alanının yerleşik olduğu tepeler ve yamaçlar üzerinde yer almaktadır. Doğu batı uzantılı tepelerden birinin güneye bakan yamacı ve bu tepenin güneye doğru uzanan devamının batı yamaçları, üst üste ve yan yana olmak üzere Erken Demir Çağı'ndan günümüze kadar yoğunluğu azalan veya artan şekilde nekropol alanı olarak kullanılmıştır. Arazinin yüzyıllar boyunca yerleşim görmesi ve teraslanması, doğal dokunun anlaşılabilmesini güçleştirmektedir. Gerçekleştirilen kazı çalışmaları sonucunda mezarların ortaya çıkarıldığı yamacın doğal kireçtaşı kütlelerinden oluştuğu, oldukça dik olan eğimde, doğal teraslar bulunduğu ve bu doğal terasların son yüzyılların tarım ve yerleşim teraslarının oluşturulmasında da kullanıldığı anlaşılmıştır. Her iki mezar, tepenin zirve noktasının hemen batısında yer alan ve kuzeybatı güneydoğu yönelişli uzanan doğal teras üzerinde, yaklaşık aynı doğrultuda yer almaktadır (fig. 2-3). Mezarlar arası mesafe yaklaşık 16 m. dir. Doğal terasın konumu ve boyutu, birkaç mezarın farklı yönlerde de olsa inşa edilebilmesine olanak tanımıştır.

Mimari (fig. 4-8)

Her iki mezarda gözlenen mimari özelliklerin detayları katalog bölümünde verilmiştir. İki mezarın ortak özellikleri şu şekilde özetlenebilir: Mezarlar, kuzeydoğu-güneybatı doğrultulu olarak anakaya içerisine açılan çukurlara inşa edilmişlerdir. Dikdörtgen planlı mezar odalarına girişi sağlayan kapılar, kısa yan kenarlardan biri üzerinde yer alır. Mezar 342'de giriş, dik bir plaka taş ile, Mezar 351'de ise düzensiz örülmüş taşlar ile kapatılmıştır (fig. 4). Eşik tabanları mezar odası tabanından daha yukarı kodda yer alır. Mezarların giriş kısımları, 2017 yılı kazılarının dekupaj sınırında devam etmesi ve bu alanların heyelan tehlikesinden dolayı kazılamamıştır. Girişler, bölgeden çok iyi bilinen Erken Demir Çağı mezarlarında olduğu gibi dörtgen veya oval planlı tasarlanmış olmalıdır¹.

Mezar odalarının yan uzun duvarları bindirme tekniğinde inşa edilmiştir ve bu sebepten mezar odası kapak taşlarının oturacağı zeminde daralmaktadır. Bu özellik, Mezar 342'de, mezar odasının daha yüksek ve büyük olmasından dolayı daha iyi görülebilmektedir (fig. 4). Mezar 351'in üzeri büyük yassı taşlarla kapatılmıştır (fig. 5). Kapak taşları korunmamış olmakla birlikte, Mezar 342'nin duvar inşa yöntemi ve benzer örneklerdeki uygulamalar, mezar odasının üzerinin büyük plaka taşlar ile

1 Özbeý 2014, Res. 2; Savran – Ertürk 2016, Res. 8; Savran 2017, Res. 5

kapatıldığına işaret etmektedir. Giriş açıklıklarının boyutu, mezarların tekrar kullanılmalarında kapak taşlarının kaldırılmasının daha kolay ve işlevsel olabileceğini göstermektedir. Mezarların tabanları, döşenmiş izlenimi veren doğal anakayadan oluşur (fig. 6-7). Mezarların inşasında, bölgede doğal olarak bulunan ve fazla işleme ihtiyacı olmayan yassı kireçtaşları kullanılmıştır. Mezar 351'in uzun yan duvarlarından biri üzerinde, içerisinde amphoriskosun bulunduğu bir niş düzenlemesi görülmektedir (fig. 5. 8). Niş düzenlemeleri bölgenin Erken Demir Çağı ve Arkaik Dönem mezarlarında oldukça iyi bilinen bir uygulamadır ve belki de ilk örneği bu mezarda karşımıza çıkmaktadır.

Her iki mezarın çevresinde, Erken Demir Çağı'nın farklı yüzyıllarına tarihlenen çoklu gömü geleneğinin uygulandığı mezarlar yer almaktadır (fig. 2-3). Mezarların arazideki konumları ve birbirleri ile olan ilişkisi, öbekler şeklinde düzenlenmiş bir nekropolise işaret etmektedir.

Buluntular (fig. 9-10)

Mezar 342'den ele geçen buluntular karından kulplu amphoriskos, minyatür sürahi, demir bir kılıç/kama parçaları ve demir bir fibulaya ait olabilecek iğne parçası ile sınırlıdır (fig. 9). Karından kulplu amphoriskos, bronz küpe, iki adet bronz yüzük ve asimetric yay fibula Mezar 351'in buluntularını oluşturmaktadır (fig. 10).

Seramikler: Amphoriskoslar (fig. 9-10)

Amphoriskosların Geç Tunç Çağı sonlarından itibaren ve Erken Demir Çağı içerisinde, Ege kültürleri mezar kontekstlerinde oldukça iyi temsil edildikleri, her bölgede yerel tiplerin oldukça zengin form ve bezeme çeşitliliğine sahip olduğu görülmektedir². Birçok bölgede çok sayıda örneğin ortaya çıkarılmış olması, her bölge için yerel ve ithal tiplerin kronolojik ve tipolojik olarak sınıflanabilmesine ve tanımlanabilmesine olanak tanır.

Karia bölgesi Erken Demir Çağı mezarlarında da amphoriskosların sıklıkla karşılaşılan vazo formları arasında yer aldıklarını gösteren veriler bulunmaktadır. Çömlekçi buluntuları Geç Hellas III C/Sub Myken Dönem³, Asarlık amphoriskosu Geç Protogeometrik Dönem⁴ ve Milas bölgesi amphoriskosları Geç Geometrik Dönem⁵ ile ilişkilendirilmiştir (fig. 1). Karia'da herhangi bir bölge veya merkezin buluntuları, gerek yayın eksikliği, gerekse buluntu azlığından dolayı, Geç Tunç Çağı'ndan başlayan kronolojik ve tipolojik bir dizinin oluşturulmasına izin vermemektedir. Dolayısıyla, Geç Geometrik Dönem içerisinde değerlendirilmiş olanlar

2 Iakovidis 1969-1970, 198-205; Desborough 1972, 33. 35, Fig. 4; Desborough 1980, 307-311; Mountjoy 1986, 137. 162. 184. 196; Mountjoy 1999; Karantzali 2001, 62-63, Fig. 41, Pl. 44; Thomatos 2006, 46-52, Fig. 1.118-162; Ruppenstein 2007, 58-73.

3 Boysal 1968, 77; Boysal 1969, 29-31; Özgünel 2013, 111.

4 Lemos 2002, Fig. 89.4; Bulba 2010, Taf. 1.A1.

5 Özgünel 2006, 45-46; Bulba 2010, 30-33.

dışında kalan amphoriskoları, zamansal ve tipolojik olarak sınıflamak ve böylelikle bölge veya merkezlere göre yerel tiplerin özelliklerini tanımlamak henüz mümkün görünmemektedir.

Hüsamlar Mezar 342 buluntusu karından kulplu amphoriskos, dışa açılan ağız, kısa içbükey geniş boyun profili, küresel bikonik gövdesi ve kısa halka kaidesi ile Karia bölgesi buluntusu amphoriskolara eklenen yeni bir tipi tanımamızı sağlar (fig. 9). Gövde ortasından, keskin profilli dönüşün hemen üzerinden çıkan, kalın oval kesitli kulplara sahiptir. Ağız tablası üzerinde dörtgen formlu firnis leke bezeme sırası izlenir. Boyun dış kenarı tamamen firnislidir. Omuzda yer alan düzensiz iki band, kulplar arasındaki bezeme alanını üstten sınırlandırır. Amphoriskos, kulplar arasında, yukarıdan aşağıya sarkan özensiz üçgen sırası, altta gövde ortasında tüm vazoyu çevreleyen düzensiz iki ve gövde altında üç band ile bezelidir. Üçgen üzerine akmış olan firnis, üçgenin uçlarının alttaki band üzerine taşmış olması ve bandların neredeyse dalgali çizgiyi andıran düzensizliği, bezemenin oldukça özensiz olduğunu göstermektedir.

Karia bölgesinden, Mezar 342 buluntusu amphoriskosun çok yakın bir benzeri Hüsamlar'a oldukça yakın konumda yer alan bir diğer önemli Erken Demir Çağı nekropolisinin ortaya çıkarıldığı Belentepe'den bilinmektedir⁶. Dışa doğru açılan ağız, kısa veya uzun, dar veya geniş içbükey boyun, boyun üzerinin tamamen firnisli olması, bezemenin kulplar arasında yer alması ve gövde üzerindeki band düzenlemesi MÖ 12. ve 11. yüzyılın ilk yarısına tarihlenen amphoriskoslarda görülen genel özellikleri tanımlar⁷.

Mezar 342 buluntusu amphoriskos, gövde profili ile Geç Hellas III C Orta Dönem'e tarihlenen Thessalia Pteleon⁸, Naksos Kamini⁹, Rhodos¹⁰ ve Kos¹¹, Geç Helas III C Geç Dönem'e tarihlenen Argos¹² ve Akhaia Kalandritsa¹³, Sub Myken Dönem'e tarihlenen Epidauros Limer¹⁴ ve Geç Hellas III C Geç veya Sub Myken Dönem'le ilişkili Çömlekçi¹⁵ amphoriskolarını hatırlatır.

Hüsamlar Mezar 342 buluntusu amphoriskosun band düzenlemesi, Geç Hellas III C ve Sub Myken Dönemler'e tarihlenen amphoriskoslarda oldukça iyi bilinmekte, ancak kulplar arasındaki bezeme alanına yerleştirilmiş yukarıdan sarkan özensiz üçgen bezemesinden dolayı Belentepe örneği ile birlikte yalnız kaldığı görülmektedir. Bezemede görülen bu özellik, bandların düzensiz ve özensizliği, boyutu göz önüne

6 Tırpan 2008, Res. 5, sol üst. Belentepe örneği Geç Geometrik Dönem buluntusu olarak değerlendirilmiştir.

7 Mountjoy 1986, 137. 162. 184. 196; Ruppenstein 2007, 58-73.

8 Mountjoy 1999, Fig. 344.113-114.

9 Mountjoy 1999, Fig. 384.10-11.

10 Mountjoy 1999, Fig. 423-424; Karantzali 2001, 63, Fig. 41.16785.

11 Mountjoy 1999, Fig. 455.121.

12 Mountjoy 1999, Fig. 50.374.

13 Aktypi 2017, Kat No. 29.

14 Mountjoy 1999, Fig. 101.245.

15 Boysal 1969, Taf. XXXVI.4-6; Özgünel 2013, Lev. 58.a-c.

alındığında dikkat çeken kalın cidarı, kalın kulpların gövdeye yakın yerleştirilmiş olması ve dışa açılan ağız dar da olsa belirgin tablalı olması, amphoriskosu yerel bir örnek olarak tanımlamak için yeterli sebeplerdir. Yukarıdan sarkan üçgen bezeme Özgünel tarafından Geometrik Dönem Karia seramiği bezeme elemanlarından biri olarak tanımlanmıştır¹⁶. Belentepe ve Hüsamlar amphoriskoları bu bezemenin Erken Demir Çağı başlarından itibaren yerel seramik geleneğini tanımlayan bir detay olarak kullanıldığını belgeler. Sıralanan bu özelliklere yavaş çark yapımı olması da eklenebilir.

Bikonik küresel gövde ve kısa geniş boyun profili Geç Hellas III C ve Sub Myken Dönemleri'ne tarihlenen amphoriskolardan oldukça iyi bilinmektedir. Perati, Lefkandi, Kerameikos, Rhodos, Kos ve Kyklad adalarında oldukça iyi görüldüğü gibi, aynı merkezden kronolojik birliktelik gösteren örneklerde gözlenen form çeşitliliği ve ele geçtiği bölgeden yeterince buluntunun olmaması, Hüsamlar Mezar 342 buluntusu amphoriskosu sağlıklı bir şekilde tarihlendirmeyi güçleştirmektedir. Formun Geç Hellas III C ve Sub Myken Dönemleri'nde farklı tipleri ile yaygınlığı, özellikle de Erken Protogeometrik Dönem'den sonra benzer örneklerin yokluğu¹⁷ göz önüne alındığında, MÖ 11. yüzyılın ilk yarısına ait olması muhtemeldir. Genel değerlendirme çerçevesinde üçgen kullanımının bölgesel farklılıklarıyla Geç Hellas III C ve Sub Myken Dönemleri'ndeki yaygınlığı öneriyi destekler¹⁸. Çömlekçi buluntusu Geç Hellas III C/Sub Myken Dönem'e tarihlenen küresel gövdeli amphoriskolar¹⁹ ile çağdaştır. Çömlekçi amphoriskoları ve Mezar 342 buluntusu amphoriskosun küresel gövde ve kısa halka kaideleri dışında doğrudan ilişkilerinin olmaması, bir bölge ya da merkezde, aynı zaman diliminde farklı tip ve bezemeye sahip örneklerin varlığı göz önüne alındığında, farklı kültür bölgelerine işaret eden bir veri olarak görülmemelidir²⁰.

Belentepe, Hüsamlar ve Çömlekçi amphoriskoları, karından kulplu amphoriskoların MÖ geç 12. yüzyıldan itibaren Karia bölgesi mezar kontekslerinde, aynen çağdaş merkezlerde olduğu gibi, yaygın olduğuna dönük verileri sağlamıştır. Hüsamlar amphoriskosunun özensiz bezemesi, özellikle düzensiz bandları ve kalın cidarı, Erken Demir Çağı Karia seramiğinden oldukça iyi bilinen ve Mylasa ve çevresi atölyelerinin ürünleri olarak tanımlanabilecek örnekleri hatırlatır. Benzer özensiz üslubun, Erken Demir Çağı başlarında Keramos gerisi kırsal yerleşimlerinde de varlığını belgeler.

Çoklu gömü geleneğinin uygulandığı mezarlarda, mezar hediyelerinin ait olduğu dönem, mezarların kullanım süreci için belirli bir tarih aralığının önerilmesine fırsat vermektedir. İyi korunmuş gömüler ise, buluntu gömü ilişkisinin anlaşılabilmesine olanak tanır. Ele geçtiği mezardan son derece az sayıda buluntunun ortaya çıkarılmış olması, Mezar 342 için, amphoriskosun ait olduğu dönem çerçevesinde bir

16 Özgünel 2013, 64, Şek. 9.

17 Desborough 1980, 307-308; Lemos 2002, 63.

18 Mountjoy 1986, 183. 195, Fig. 235.17-18, Fig. 258.7-8.

19 Boysal 1969, Taf. XXXVI.4-6; Özgünel 2013, Lev. 58.a-c.

20 Mountjoy 1999, Fig. 239; Ruppenstein 2007, 58-73, Karantzali 2001, Fig. 41; Deger-Jalkotzy 2009.

tarihlendirme önerilmesini zorunlu kılmaktadır. Amphoriskosun buluntu durumu, mezarın hangi gömü evresi ile ilişkili olduğu konusunda bilgi vermekten uzaktır. Mezarın güney orta bölümüne toplandığı anlaşılan iskelet yığını içerisinde ele geçmiştir. Bu yüzden, son gömülerle ilişkili olmadığı söylenebilir. Mezarın inşa edilmesine sebep olan ilk bireyin gömülmesi sırasında bırakılmış olması da mümkündür. Amphoriskosun, Geç Hellas III C Dönem'i, muhtemelen de geç evresi ile ilişkili olması nedeniyle, Mezar 342'nin en geç MÖ 12. yüzyılın sonlarında kullanılmakta olduğu anlaşılmaktadır.

Mezar 351 buluntusu amphoriskos, 19.1 cm. yüksekliği ile, karından kulplu amphora olarak tanımlanabilecek bir örnektir (fig. 10). Karından kulplu amphoriskos serileri arasında oldukça az sayıda ilişkili öneğin yer alması, Mezar 351 buluntusu amphoriskosun ait olduğu zaman aralığı için bir öneride bulunmayı oldukça güçleştirmektedir.

Dışa açılan, içe meyilli tablalı ağız kenarı, hafif dışa açılarak devam eden yüksek boyun, yarı küresel gövde, omuz altından çıkan kulplar, kısa halka kaide Mezar 351 buluntusu amphoriskosun form özelliklerini tanımlar. İçte, boyun üst yarısı, dışta, ağız kenarından gövde ortasına kadar firnislidir. Gövdenin kısmen aşınmış olması, firnisli alanların sınırlarının tam olarak görülebilmesini izin vermez. Gövde altında, aralıklı olarak yapılmış iki yatay firnis band, boyun ortasında ise, ince rezerve band ile bezelidir. Ağız tablası üzerinde, aynen Mezar 342 buluntusu amphoriskosta olduğu gibi, dörtgen formlu firnis leke bezeme sırası izlenir. Bugüne kadar tanıtılmış Karia bölgesi buluntusu seramikler arasında benzeri bulunmamaktadır.

Mezarın çoklu gömü geleneğinin uygulandığı bir mezar olmasından dolayı, aynı mezardan ele geçen fibula tarihlendirmede yeterince yardımcı olmaz. Form ve bezeme özellikleri bakımından Asarlık/Termera buluntusu MÖ 10. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenen amphoriskosta²¹ oldukça uzak olması ve en azından ele geçtiği mezarın fibuladan dolayı MÖ 11. yüzyılın ikinci yarısında kullanılıyor olması gibi sebepler, Mezar 351 buluntusu amphoriskosu, MÖ 10. yüzyılın başlarından önceye ait bir buluntu olarak görmemizi sağlar:

Geç Hellas III C ve Sub Myken Dönemler'e tarihlenen karından kulplu amphoriskoslar arasında yüksek boyutlu örneklerin oldukça az sayıda temsil edildiği görülmektedir. Rhodos²² ve Kos²³ amphoriskosları arasında yer alan yüksek boyutlu örnekler, dışa açılan geniş ağızları, içbükey profilli dar boyunları, küresel gövdeleri ile Mezar 351 buluntusu amphoriskosa benzemezler. Perati'den Geç Hellas III C Orta Dönem'e tarihlenen bir amphoriskos²⁴, Rhodos ve Kos örneklerine göre yine küresel ancak daha uzun gövdesi ile çağdaş örneklerin bölgelere göre değişen form özelliklerini yansıtır.

21 Lemos 2002, Fig. 89.4; Bulba 2010, Taf. 1.A1.

22 İalysos: Benzi 1992, Tav. 97g; Mountjoy 1999, Fig. 422.134.

23 Mountjoy 1999, Fig. 449.69-70. 72-73.

24 Mountjoy 1999, Fig. 215.401.

Bikonik gövdeye sahip Skyros Baliti amphoriskosu²⁵ Geç Hellas III C Geç Dönem'e tarihlenmiştir. Kerameikos amphoriskoları karından kulplu büyük boyutlu amphoriskoların küresel ya da biraz ovalleşmiş gövdeli örneklerinden oluşur²⁶. Thebes buluntusu Sub Myken Dönem'e tarihlenen bir amphoriskos, ilişkili örneklerin daha oval gövdeli bir temsilcisidir²⁷.

Genel form özellikleri bakımından Erken Demir Çağı başlarına tarihlenen amphoriskos serileri içerisinde ilişkili örnekler listelenebilir. Sub Myken Dönem'e tarihlenen Lefkandi Skoubis mezar 38/3 amphoriskosu, dikey kulplu, küresel gövdeli küçük bir benzeridir²⁸. Erken Protogeometrik Dönem'e tarihlenen dikey kulplu Lefkandi amphoriskoları oval gövde profilleri ile, yarı küresel gövdeli Mezar 351 buluntusu amphoriskosun çok daha gelişmiş örnekleri olarak sıralanabilir. Asarlık amphoriskosu ise, oval gövdesi ve omuz üzerinde yer alan yarım konsantrik daire bezemesi ile, Karia bölgesi amphoriskolarının, Ege dünyası Erken Demir Çağı genel seramik form ve bezeme repertuarının bir benzeri ve takipçisidir. Mezar 351 buluntusu amphoriskosun geç bir ardılı olarak görülebilir.

Hüsamlar Mezar 351 buluntusu amphoriskosun en belirgin form özelliklerinden biri, boynun ağzın hemen altından başlayarak yavaşça dışa doğru açılarak devam etmesi ve omuz ile keskin bir şekilde birleşmesidir. Bu şekilde veya dik inen boyun profili gösteren amphoriskolar Geç Hellas III C serilerinde farklı bölgelerde, yerel tipler ile temsil edilmektedir: Geç Hellas III C Erken Dönem'e tarihlenen Lakonia Ay. Stephanos'tan²⁹, Geç Hellas III C Erken ve Orta Dönem'e tarihlenen Rhodos³⁰ ve Geç Hellas III C Geç Dönem'e tarihlenen Kephallonia Lakkithra³¹ örnekleri, ilişkili formlar olarak sıranabilir.

Kos³² ve Kalymnos³³ karından kulplu amphoraları, çağdaşları Rhodos ve Kos amphoriskoları ile birlikte, Güneydoğu Ege karından kulplu amphora ve büyük boyutlu amphoriskos formlarının Geç Hellas III C örneklerinin ortak form ve bezeme özelliklerini paylaşırlar. Bölgede Geç Hellas III C Geç ve Sub Myken Dönem seramikleriyle ilişkili veri azlığı³⁴, Karia bölgesi buluntularının bölge genel seramik tipleri içerisinde değerlendirilmesine bugün için izin vermemektedir. Bu nedenle, Mezar 351 buluntusu amphoriskosun form ve bezeme özellikleri çerçevesinde çok yakın benzerleri bulunmamaktadır. Amphoriskosun büyük oranda firnisli olması ve firnisli alanın

25 Mountjoy 1999, Fig. 285.53.

26 Kreiker – Kübler 1939, Mezar 46, Taf. 18, Mezar 52, Taf. 19; Ruppenstein 2007, 19, Beil. 9.131/1.

27 Tzavella-Evjen 2014, No. 23/749.

28 Desborough 1980, 308, Pl. 103.

29 Mountjoy 1999, Fig. 95.180.

30 Mountjoy 1999, Fig. 423.147; İalyos: Mountjoy 1999, Fig. 437.257; Pylona: Karantzali 2001, 63, Fig. 41.18666.

31 Mountjoy 1999, Fig. 163.22.

32 Mountjoy 1999, Fig. 454.120.

33 Mountjoy 1999, Fig. 463.13.

34 Benzi 2013, 519, 521; Vitale vd. 2017A, Tab. VI-VII.

ince rezerve çizgi ile bölünme uygulaması, genel olarak Geç Hellas III C Dönem'in ikinci yarısında, yine amphoriskoslarda³⁵ oldukça iyi bilinmekte, kalın bandlar üzerinde de uygulama bulmuş olduğu görülmektedir. Benzer bezeme özelliği, Güneydoğu Ege merkezlerinde de oldukça yaygındır³⁶.

Yukarıda kısaca tanımlandığı gibi, Hüsamlar Mezar 351 buluntusu amphoriskosun Karia bölgesi ve yakın karşı adalarda benzer örneği bulunmamaktadır. Özellikle yüksek boyunlu olması, yarı küresel gövde ve kısa halka kaidesi ile en yakın ilişkili örnekler, Sub Myken Dönem'e tarihlenen Kerameikos buluntuları arasında karşımıza çıkar. Hüsamlar amphoriskosu daha küresel gövdeli Kerameikos örneklerinden, yarı küresel gövde profili ile ayrılır. Kos ve Rhodos'ta da yakın benzerlerinin olmaması, tartışmalı bir öneri olarak kabul edilse de, Hüsamlar amphoriskosunun Kos ve Rhodos'un seramik geleneğini iyi bilmediğimiz Geç Hellas III C Geç ve Sub Myken Dönemler'e yakın olabileceğine işaret eder. İlişkili formun Kerameikos Sub Myken Dönem örnekleri arasında yer alması, Mezar 351 buluntusu amphoriskosun MÖ 11. yüzyılın ilk yarısına ait olabileceği olasılığını güçlendirir. Aynı mezardan ele geçen fibula ise, MÖ 11. yüzyılın ikinci yarısına aittir. Mezarın çoklu gömü geleneğinin uygulandığı bir mezar olması, her buluntuyu tarihlenebilen diğer buluntulara göre tarihlendirmemize izin vermez. Amphoriskosun, mezarın uzun güney yan duvarı içerisinde yer alan nişten ele geçmiş olması (fig. 8), mezara bırakılan ilk hediye olabileceğini akla getirmekte ise de, doğruluğu tartışmaya açıktır.

Mezar 351 buluntusu amphoriskos, form özellikleri ve bezeme alanının düzenlemesinde gözlenen özellikleri ile, Geç Hellas III C Geç ve Sub Myken Dönem'e tarihlenen diğer bölge örneklerinin Karia'da karşımıza çıkan yerel bir temsilcisidir. Bu amphoriskosun form ve bezeme özellikleri bakımından yakın benzerleri ile karşılaşılma olsa da, genel gövde profili ve özellikle firnisli alanlarda gözlenen ince rezerve çizgi uygulamasından dolayı, ait olduğu ailenin geniş bir coğrafyaya yayılan örneklerinin Karialı üyesi olmalıdır.

Asarlık, Pedasa, Çömlekçi verileri ve burada tanıtılan buluntular, Mountjoy tarafından Rhodos dışarıda bırakılarak yapılan *East Mainland-Aegean/East Aegean Koine* tanımlamasına³⁷, Karia kıyıları ve hemen geri bölgelerin de dahil olduğunun işaretlerini vermektedir. Bu merkezlerin, Geç Hellas III C Geç, Sub Myken ve Erken Protogeometrik Dönem buluntuları, Erken Demir Çağı'nda Ege kültür bölgeleri ile ilişkilerin sürekliliğini yansıtmaları, bölge ve bölgeler arası insan hareketlerinin anlaşılması bakımlarından olduğu kadar, yerel kültürün oluşma sürecinin bileşenlerini anlamamıza da önemli kanıtlar sağlamaktadır.

Minyatür Sürahi (fig. 9)

Küçük boyutlu sürahiler, aynen amphoriskoslarda olduğu gibi, Geç Tunç ve Erken

35 Mountjoy 1999, Fig. 42. 328, Fig. 215.402-403.

36 Mountjoy 1999, Fig. 421.129, Fig. 423.145.149-150, Fig. 454.120.

37 Mountjoy 1998; Mountjoy 2009; Mountjoy 2017, 355.

Demir Çağı'nın sevilen mezar hediyeleri arasında yer alırlar³⁸. Mezar 342 buluntusu sürahi, dışa doğru açılan ağızlı, uzun içbükey boyunlu, bikonik bodur gövdeli ve kısa halka kaidelidir. Ağız dış kenarı, boyun altı ve omuz başlangıcında band bezelidir. Geç Hellas III C Orta/Geç Dönem'e tarihlenen Skyros Basales³⁹, Geç Hellas III C Geç Dönem'e tarihlenen Elis Kaukania⁴⁰, Aitol-Akarnania Ay. Ilias⁴¹, Sub Myken Dönem'e tarihlenen Lefkandi⁴² ve Phokis Delphi⁴³ örnekleri ile bikonik küresel gövde profili bakımından ilişkilidir. Mezar 342 buluntusu minyatür sürahi, uzun boynu ve bodur bikonik gövdesi ile kendine özgü form özelliklerine sahiptir. Bandlardan oluşan bezeme özelliği ile alışılmış örneklerden birini oluşturur.

Amphoriskoslarda olduğu gibi, minyatür sürahilerin de Karia'dan yeterli örneğinin bilinmemesi, bölge buluntuları çerçevesinde değerlendirme yapılmasına izin vermez. Kos örnekleri, dışa açılan geniş ağızları, dar içbükey boyunları, küresel gövdeleri, halka kaideleri ve band bezemeleri ile formun Güneydoğu Ege öncüleri hakkında bilgi vermektedir⁴⁴. Kos'tan, Hüsamlar örneğinde olduğu gibi uzun boyunlu örneklerin de bilinmesi⁴⁵, farklı tiplerin bir arada kullanıldığını göstermektedir. Mezar 342 buluntusu minyatür sürahi, bikonik gövde profili ile yakın boyutlu benzer kaplarda karşılaşılan profil özelliğini tekrar etmektedir. Bu yönü ile, Geç Hellas III C Geç ve Sub Myken Dönem formlarına özgü gövde profil özelliklerini taşır⁴⁶. Hüsamlar buluntuları, Çömlekçi, Pedasa ve Asarlık⁴⁷ buluntularıyla birlikte, Karia bölgesi Geç Hellas III C ve Sub Myken Dönem'e tarihlenen kaplarda da bikonik ve köşeli gövde profilinin yaygınlığına işaret etmektedir.

Metal Buluntular: Bronz Fibula, Yüzükler ve Küpe (fig. 9-10)

Son yılların Asarlık, Pedasa, Belentepe ve Hüsamlar kazıları buluntusu fibulalar, 19. yüzyılın sonlarında Asarlık'ta Paton tarafından gerçekleştirilen kazıların buluntularıyla kronolojik ve tipolojik birliktelik göstermektedir. Asarlık, Çömlekçi ve Beçin buluntusu bazı fibulalar Caner tarafından Tip II d grubu altında incelenmiş ve Karia üretimi olarak yorumlanmıştır⁴⁸.

Mezar 351 buluntusu bronz fibula, yay bölümünü sınırlandıran iki boğum, yay

38 Desborough 1972, 37-38, Fig. 7; Mountjoy 1986, 143.165. 186. 197; Lemos 2002, 74-76; Thomatos 2006, 56-61.

39 Mountjoy 1999, Fig. 284.47.

40 Mountjoy 1999, Fig. 138.89.

41 Mountjoy 1999, Fig. 321.36.

42 Mountjoy 1999, Fig. 278.101.

43 Mountjoy 1999, Fig. 315.305.

44 Mountjoy 1999, Fig. 450.79-81.

45 Mountjoy 1999, Fig. 450.82, Fig. 455.129.

46 Mountjoy 1999, 805; Eder 2009, 137-138.

47 Diler 2015, Fig. 10; Özer – Özer 2017, Fig. 3.

48 Caner 1983, 28. 30.

bölümünde yuvarlak kesitli olması, yayın orta bölümde şişkinleşmesi, çift halkalı geniş spiralin boğumun hemen kenarından başlaması ve dörtgen kesitli olması gibi özellikleri ile, Caner Tip II d grubu (Caner no. 7-13) fibulalarla benzer özellikleri paylaşır. Fibulanın iyi durumda korunmamış olması, tüm özelliklerinin sağlıklı bir şekilde tanımlanması ve karşılaştırılmasını güçleştirmektedir. Boğumları üzerinde görülen kazıma çizgiler, tipin Asarlık⁴⁹ ve Pedasa⁵⁰ örneklerinden bilinmektedir.

Caner Tip II d grubuna yakın form özelliği gösteren asimetrik yay fibulaların MÖ 11. ve 10. yüzyıllarda Ege ve Akdeniz coğrafyasında oldukça geniş bir yayılım alanına sahip olduğu görülmektedir⁵¹. Mezar 351 buluntusu fibula ile ilişkili Sub Myken Dönem'e tarihlenen Kerameikos Mezar 42⁵², 108⁵³ ve Lefkandi Skoubris Mezar 43 buluntusu⁵⁴ fibulalar, Caner'in de belirttiği gibi, form özellikleri bakımından onun tip II d grubundan daha erken örnekler olmalıdırlar⁵⁵. Serinin ilk örneklerinde boğumlar henüz standart şeklini almamış ve iğne yuvasına uzanan ön kol, boğumdan itibaren genişleyen bir forma dönüşmemiştir. Caner'in, Tip II d grubunda sınıflandırdığı Karia bölgesi fibulaları ile, tipin ilk örnekleri arasındaki benzerlik, asimetrik olmalarının yanı sıra, geniş halkalı spiralin boğumun hemen kenarından başlıyor olmasıdır.

Pedasa'dan, Hüsamlar Mezar 351 buluntusu fibulaya oldukça benzer bir örnek MÖ 11. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenmiştir⁵⁶. Hüsamlar fibulası, Kerameikos ve Lefkandi fibulalarından tipolojik olarak daha gelişmiş bir örnek olması ve Pedasa ve Asarlık buluntusu fibulalar için diğer mezar buluntuları da göz önüne alınarak önerilmiş tarihlendirme çerçevesinde, MÖ 11. yüzyılın ikinci yarısına ait olmalıdır. Ege kültür bölgeleri ve Kıbrıs buluntuları çerçevesinde yapılan karşılaştırmanın, bugün için hangi bölgenin kaynaklık ettiği söylenemese de, Erken Demir Çağı'nın başlarından itibaren kendi tiplerini üretmiş olduğu anlaşılan Karia bölgesi için ne kadar güvenilir olduğu tartışılabilir. Erken Demir Çağı'nın ikinci yarısı tiplerinin de, özellikle Ege adaları ile yakın benzerliği, bugün için genel tarihlendirmelerin kabul edilebileceği olasılığını güçlendirmektedir. Karia bölgesi kazılarında son yıllarda ortaya çıkarılmakta olan çok sayıda fibula, diğer bronz ve demir buluntularla birlikte, bölgedeki metal kullanımının boyutlarını anlamamıza katkı sağlamakta ve Erken Demir Çağı'nı tamamını kapsayan yeni bir tipoloji ve kronolojinin kurulması gerekliliğini ortaya koymaktadır. Söz konusu buluntu zenginliği, kullanılan metallerin kaynağı ve üretimi konusunda, çok sayıda yeni soruyu gündeme getirmekte ve beraberinde yeni araştırmaları zorunlu

49 Caner 1983, Taf. 2.11.

50 Özer 2018, Res. 8, Res. 13.

51 Bouzek 1985, 157-159; Pare 2008, 87-90; Giesen 2001, 102-109; Lemos 2002, 111-112.

52 Kreiker – Kübler 1939, 83, Abb. 2; Müller-Karpe 1962, 85, Abb. 3.10; Mountjoy 1995, 60, Fig. 79; Ruppenstein 2007, 218.

53 Kreiker – Kübler 1939, Taf. 28; Müller-Karpe 1962, 87, Abb. 5.12; Desborough 1964, Pl. 21; Snodgrass 2000, Fig. 80; Ruppenstein 2007, 218.

54 Catling – Catling 1980, 237, Pl. 247.18.

55 Caner 1983, 30-31.

56 Özer 2018, 45, Res. 8, Res. 13.

kılmaktadır.

Yüzükler ve daha az olmak üzere küpeler Geç Tunç ve Erken Demir Çağı mezarlarında karşılaşılan buluntular arasında yer alırlar⁵⁷. Mezar 351 buluntusu yüzüklerden biri yuvarlak (HSM 351/3) diğeri ise ince dörtgen (HSM 351/4) kesitlidir (fig. 10). HSM 351/3 no.lu yüzük, muhtemelen tam bir halka, HSM 351/4 no.lu ise açık halka formudur. Benzer yüzükler, MÖ 12. ve 11. yüzyıla tarihlenen mezarların buluntuları arasında temsil edilir⁵⁸. HSM 351/2 no.lu, küpe (fig. 10) olarak yorumlanan bronzun iki ucu karşılıklı olarak üst üste gelecek şekilde biter ve formu bakımından Sub Myken Dönem'e tarihlenen Lefkandi buluntusu altın küpelere benzer⁵⁹. İalysos'tan Geç Hellas III C Dönem'i içerisinde de kullanılmış bir mezarın buluntuları arasında yer alan rozet eklentili altın küpe, form olarak Mezar 351 buluntusu örneğe oldukça yakındır⁶⁰. Bu mezarın bronz takıları mezarın diğer buluntuları olan fibula ve amphoriskos doğrultusunda MÖ 11. yüzyıla tarihlenebilir.

Demir Kılıç/Kama ve Fibula İğne Parçası (fig. 9)

Silahlar, Geç Tunç ve Erken Demir Çağı Ege kültür bölgeleri mezar kontekstlerinin önemli buluntuları arasında yer almaktadır. Bu dönemlerle ilgili kılıçlar, kronolojik ve tipolojik olarak oldukça iyi çalışılmışlardır⁶¹. Erken Demir Çağı içerisinde görülen demir kılıç tiplerinin MÖ 13. ve 12. yüzyılların bronz kılıç tiplerinden ortaya çıktığına inanılmaktadır⁶². Bronz kılıçların yerini alan demir kılıçların, Erken Demir Çağı başlarında, özellikle Sub Myken ve Erken Protogeometrik Dönem'e tarihli mezar kontekstlerinde oldukça sınırlı sayıda örnekle temsil edildiği görülmektedir⁶³.

Mezar 342 buluntusu kılıç/kamanın kabza bölümü, balçak ve namlu bölümünden parçalar oldukça korozyonlu bir şekilde korunmuştur (fig. 9). Korunma durumundan dolayı Hüsamlar Mezar 342 buluntusu demir parçalarını herhangi bir tip içerisinde sağlıklı bir şekilde değerlendirmek mümkün olamamaktadır. Balçak bölümündeki perçin düzeni ve namlu bölümünün her ne kadar korozyonlu olsa da, altıgen veya dörtgen olabilecek kesit özelliği, Erken Demir Çağı içerisine tarihlenen demir kılıçlar ile ilişkilendirilebilecek ipuçlarını vermektedir⁶⁴. Tipolojinin sağlıklı bir şekilde belirlenememesi ve kılıç tiplerinin oldukça uzun tarih aralığında görülmesi gibi sebepler, Hüsamlar Mezar 342 buluntusu kılıç/kama için, mezarın diğer buluntuları

57 Higgins 1961, 92; Müller-Karpe 1962; Desborough 1964, 50-52; Desborough 1972, 303-304; Higgins 1980, 218; Catling – Catling 1980, 231-233, 247-248; Karantzalı 2001, 72, Pl. 47.e; Konstantinidi 2001, 26, 30; Lemos 2002, 115-117; Thomatos 2006, 234-241; Ruppenstein 2007, 206-217; Vitale 2016.

58 Müller-Karpe 1962, Abb. 2.13; Catling – Catling 1980, 247-248; Ruppenstein 2007, Mezar 136, Beil. 11, Taf. 30, Mezar 143, Beil. 13, Taf. 33; Vitale 2016, Fig. 8, Tav 1. j, k.

59 Higgins 1980, 248, Pl. 99, Mezar 22, no.2-3, Pl. 103, Mezar 38, no. 4-5.

60 Benzi 1992, 274, Tav. 118.d, Tav. 184.g; Konstantinidi 2001, 165, Fig. 33.c.

61 Snodgrass 1999; Catling – Catling 1980, 252-254; Kilian-Dirlmeier 1993; Lemos 2002, 117-120.

62 Lemos 2002, 117.

63 Catling – Catling 1980, 253; Kilian-Dirlmeier 1993, 105 vd.; Lemos 2002, 118.

64 Kilian-Dirlmeier 1993, 106-115.

doğrultusunda bir tarih aralığının önerilmesini zorunlu kılmaktadır. Mezar için önerilen MÖ 12. yüzyılın sonlarında başlayan kullanım süreci ve MÖ 11. yüzyıl içerisinde kullanıldığının önerilmesi gibi sebeplerin yanı sıra, demir buluntuların bu yüzyılın daha çok ikinci yarısından itibaren görülüyor olması, Mezar 342 buluntusu kılıç/kama parçalarının daha çok MÖ 11. yüzyılın ortaları veya ikinci yarısına ait olabileceğine işaret etmektedir.

Asarlık ve Pedasa mezar buluntuları kesici demir silahların Erken Demir Çağı'nın ilk yüzyıllarında, Karia bölgesi mezarlarında karşılaşılan buluntular arasında yer aldığını gösteren verileri sağlamıştır⁶⁵. Genel olarak bakıldığında ise, MÖ 8. yüzyılda ve 7. yüzyıl başlarında silah içeren mezarların sayısında dikkate değer artışın olduğu görülmektedir. Pedasa mezar platformlarından elde edilen veriler ve Hüsamlar kılıç/kamasının parçalar şeklindeki korunma durumu, bazı durumlarda demir silahların özellikle küçük parçalar şeklinde mezarlara bırakılabildiğine işaret etmektedir. Hüsamlar kılıç/kama parçalarının metalin kalitesinden/niteliğinden dolayı bu şekilde korunmuş olabileceği de göz ardı edilmemelidir. Ancak, Pedasa mezar platformlarında sandık/kutu mezarlarda oldukça küçük korunmuş bronz veya demir objelere ait parçalara raslanmaktadır. Bu veri, Erken Demir Çağı'nın ilk yüzyıllarında silah veya değil, bu tip metal objelerin bilinçli bir şekilde küçültülerek mezarlara bırakıldığına işaret etmektedir. Hüsamlar Mezar 342 buluntusu demir bir fibulaya ait olması muhtemelen iğne parçası (fig. 9) için de benzer bir yorum yapılabilir.

Tarihleme

Her iki mezar, buluntularının işaret ettiği gibi, Erken Demir Çağı başlarında Hüsamlar nekropolisinde inşa edilmiş ilk mezarlardır. Mezar 342, buluntularının ait olduğu zaman aralığı sebebiyle, ilk inşa edilen mezar olarak kabul edilebilir. Erken Demir Çağı'nın başlarında bölgeyi yaşam alanı olarak seçen ilk sakinlerin, aile mezarı geleneğini beraberlerinde getirdikleri ve her ailenin ilk mezarını inşa ederken, sonraki kuşaklar için yeterli alanı rezerve ettiği anlaşılmaktadır (fig. 2-3). Her iki mezarın birbirlerine olan uzaklığı ve Erken Demir Çağı içerisinde, çevrelerine inşa edilmiş diğer mezarların oluşturduğu grubun konumları, yeterince alanın rezerve bırakılmasına dikkat edildiğini göstermektedir. Hüsamlar mezarları için buluntular çerçevesinde önerilen tarihlendirmeyi, Çömlekçi'de ortaya çıkarılmış olan benzer mezar ve buluntuların Erken Demir Çağı başlarına ait olması desteklemektedir.

Bölgede yapılan kazılardan elde edilen veriler, Protogeometrik Dönem'den itibaren mezarlara bırakılan bronz sayısında artış olduğunu, özellikle de fibulaların mezar buluntuları arasında önemli yer işgal ettiğini göstermektedir. Mezar 342'den demir bir fibulaya ait olabilecek iğne parçası dışında, bölgede yaygın olan bronz fibulalardan ele geçmemiştir. Tartışmalı bir yaklaşım olarak görülse de, bu mezardan, Karia bölgesinde Erken Protogeometrik Dönem'den itibaren yaygın olan fibula tiplerine ait örnek ile karşılaşılmamış olması, mezarın kullanım aralığı için MÖ 12. yüzyılın sonları ile en geç MÖ 11. yüzyılın ikinci yarısı içlerine giden bir tarih aralığının önerilmesini

65 Paton 1887, 68. 70. 72. 77; Özer 2018, Res. 13.

desteklemiştir. Mezar 351'in buluntuları, daha sağlıklı bir önerinin yapılabilmesine olanak tanımakta ve MÖ 11. yüzyıl içerisinde kullanılmış olduğu anlaşılmaktadır. Mezarda ortaya çıkarılan birey sayısının azlığı ve buluntuların ait olduğu zaman aralığı doğrultusunda, bu mezarın en geç MÖ 11. yüzyılın ortalarına doğru kullanılmaya başlandığı ve sonlarından önce son gömünün gerçekleştirildiği söylenebilir.

Mezar 342 ve 351'in çevresinde, çok geniş alanlar kazılmış olmasına rağmen, oldukça az sayıda mezarın MÖ 12. ve 11. yüzyıllarda kullanılmış olması dikkat çeker. Hüsamlar'daki Erken Demir Çağı öncesine ait arkeolojik veriler MÖ 3. bin ve 2. binin başlarına ait yerleşim ve mezar gruplarından oluşmaktadır. Burada tartışılan mezarlar ile, söz konusu İlk Tunç Çağı verileri arasına tarihlenen mezar ya da konut henüz ortaya çıkarılmadı. Bu çalışmada tanıtılan mezarlar, Erken Demir Çağı başlarına ait ilk kalıcı belgeler olma özelliği taşımaktadır. Kazılan alanların genişliği göz önüne alındığında nekropolisin ilk mezarlarının sayısının azlığı dikkat çekmekte, özellikle Mezar 342'de en az on iki bireye ait inhumasyon gömü ile karşılaşılmış olması, belki de bir süre sadece bu mezarın gömü amaçlı kullanılmış olabileceğini akla getirmekte, Hüsamlar verileri doğrultusunda birkaç aile biriminden öteye geçmeyen ilk yerleşimcilerin, ortamın kendileri için güvenli olduğunu görmeleri ile birlikte, göçmen/sığınmacı kimliklerinin kalıcı yerleşimciye dönüştüğü ve diğer mezarları inşa etmeye başladıkları anlaşılmaktadır.

Genel Hatlarıyla Tunç Çağı ve Erken Demir Çağı'nda Karia'da Mezar Mimarisi ve Ölü Gömme Geleneği

Karia coğrafyası, mezar tipleri ve ölü gömme gelenekleri bakımından alt bölgelere göre farklılaşan oldukça zengin veri sağlamaktadır. Leleg Yarımadası'nın Erken Demir Çağı başlarının mezar tiplerinin mezar platformları, taş tümülüsler ve daha az sayıda olmak üzere merkezinde mezar odasına sahip çevirmelerden oluştuğu görülmektedir⁶⁶. Hydai/Damıboğaz'da ise Erken Demir Çağı'nın ikinci yarısına ait oda mezarlar çok sayıda seramik buluntu içermeleri ile dikkat çekerler⁶⁷. Sandık ve pithos mezarlardan oluşan Erken Demir Çağı nekropolisi ile İasos, Erken Tunç Çağı'ndan itibaren bölge merkezlerinden ayrılan farklı bir manzara çizer⁶⁸. Leleg Yarımadası'nda mezarların yürüme zemini üzerine inşa edilmiş olmaları, çoklu gömü geleneği uygulanması, Hydai/Damıboğaz mezarlarının yamaçlarda anakaya içerisine inşa edilmiş olması ve çoklu gömü geleneği uygulaması gibi sebepler, Geç Tunç Çağı Güney Ege mezar mimarisi ve ölü gömme geleneğinin Karia'da devam etmekte ve yaşamakta olduğu şeklinde yorumlanmasına sebep olmuştur⁶⁹. Çömlekçi mezarları için de benzer yorum yapılmıştır. Karşımıza çıkan bu bölgesel farklar ve dikdörtgen planlı Çömlekçi ve Hüsamlar mezarlarının ait oldukları dönem, doğal olarak bölgede Erken Demir

66 Diler 2006; Diler 2009; Diler 2015; Diler 2016; Diler 2018; Carstens 2008; Mohr 2015, 114-115; Özer – Özer 2017; Özer 2018.

67 Diler 2009.

68 Berti 2007; Mohr 2015, 335-339 .

69 Mariaud 2012.

Çağı öncesinde durum nasıldı gibi bir soruyu akla getirmekte ve yakın bölgelerin ölü gömme geleneği ve mezar mimarisindeki etkisini sorgulamamıza sebep olmaktadır:

Ege/Myken tipi oda mezarların Geç Tunç Çağı içerisinde Güneybatı Anadolu kıyılarında kullanılan önemli bir mezar tipi olduğunu Müsgebi⁷⁰ ve Pilavtepe⁷¹ mezarlarından dolayı oldukça iyi bilmekteyiz (fig. 1). Geç Tunç Çağı içerisinde bölgede Ege/Myken tipi oda mezarlar dışından başka ne tip mezarlar vardı şeklinde bir soruya henüz verilebilecek cevap bulunmamaktadır. Farklı merkezlerden elde edilen veriler, İlk Tunç Çağı'nda da, Erken Demir Çağı'nda karşımıza çıkan farklı alt kültür bölgelerinin varlığına işaret etmektedir. Yatağan Kumyer⁷², Milas Hüsamlar⁷³, Belentepe⁷⁴, Pilavtepe, Hydai ve Myndos yakınlarındaki Çukurbük⁷⁵ verileri doğrultusunda pithos mezarlar esas mezar tipini oluşturmakta, İasos'ta ise sandık mezarların⁷⁶ tercih edildiği görülmektedir. Aynen çağdaş Batı Anadolu pithos mezarlarında olduğu gibi⁷⁷, Karia ve Kos Askulpis⁷⁸ pithosları da çoklu gömü amacıyla kullanılmıştır. Hüsamlar kazılarında pithos mezarlar dışında, pithoslara göre daha az sayıda olduğu anlaşılan sandık mezarlar da ortaya çıkarılmıştır⁷⁹. Pithos mezar ve çoklu gömü geleneği bakımından Karia'nın Batı Anadolu Tunç Çağı kültür bölgesinin önemli bir parçası olduğu görülmektedir.

Hüsamlar'da 2016 kazıları sırasında ortaya çıkarılan İlk Tunç Çağı'na tarihlenen bir oda mezar, bugün için bölgeden bilinen tek oda mezar örneğidir. Tipik sandık mezarların büyük bir örneği olarak görülebilecek bu mezar, işlevsiz ön girişe sahip olmasıyla da, oda mezarların genel özelliklerini tekrar eder. MÖ 2. binin sonlarından itibaren karşımıza çıkan Karia dikdörtgen planlı oda mezarlarının öncüsü olarak görülüp görülemeyeceği tartışmalıdır. Bugün için bu mezar ile burada tartışılan mezarlar arasında bir bağ kurmamızı sağlayan verilere sahip değiliz.

Keramos gerisi bölge sakinlerinin, İlk Tunç Çağı sonları ile Erken Demir Çağı'nı başları arasındaki dönemde ölümlerini nasıl gömdükleri konusunda veri bulunmadığı gibi, arkeolojik bakımdan da bölgede Orta Tunç ve Geç Tunç Çağı'na ait verilerin oldukça zayıf olduğu izlenmektedir. Pithos mezarların Panaztepe⁸⁰ ve Baklatepe⁸¹ örneğinde olduğu gibi, Geç Tunç Çağı içerisinde de kullanıldığının varsayılması

70 Boysal 1964; Boysal 1965; Boysal 1967; Benzi 2013, 538-539; Özer – Özer 2017.

71 Benter 2009; Kalaitzoglou 2013.

72 Kara 2014.

73 Savran 2017, Res. 11.

74 Özbey 2015, Res. 5-6; Savran – Ertürk 2016, Res. 3; Savran 2017, Res. 4.

75 Bağcı – Özkan 2016.

76 Pecorella 1984; Momigliano 2012, 9-10, Fig. 12.

77 Akyurt 1998; Massa – Şahoğlu 2011; Bachhuber 2015, 83-106.

78 Vitale 2013; Vitale v.d. 2017a, 241-243.

79 Savran 2017, 111.

80 Erkanal-Öktü 2008, 73.

81 Aykurt – Erkanal 2017, 35-36.

durumunda, Erken Demir Çağı başlarının mezarlarını kısmen iyi bildiğimiz bir bölgede neden bu dönemin başlarında pithos mezar belgelenmemiştir sorusu akla gelmektedir. Bölge kazılarında belgelenmiş Erken Demir Çağı'nın başlarına ait pithos gömüler Asarlık ve Pedasa'dan bilinmektedir ve bunlar mezar platformları içerisine yerleştirilmiş urne amaçlı kullanılmış örneklerden oluşmaktadır⁸². İlk Tunç Çağı içerisindeki yaygınlıkları, Erken Demir Çağı'nda⁸³ özellikle de ikinci yarısında ve Arkaik Dönem'de Karia'nın farklı alt kültür bölgelerinde kullanımları göz önüne alındığında, Güneydoğu Ege'de mezar tipi olarak pithos gömülerin yüzyıllar boyunca azalan ve artan kullanımı olduğu rahatlıkla söylenebilir. Yine de Keramos kırsalında İlk Tunç Çağı'nda yaygın kullanımlarına rağmen, bölge ölü gömme alışkanlıkları konusunda detaylı bilgilerimiz göz önüne alındığında, Erken Demir Çağı içerisinde tercih edilmeyen bir gömü şekli olduğu görülmektedir.

Hüsamlar ve çevresinin, Erken Demir Çağı kültürünün, ölü gömme geleneği bakımından İlk Tunç Çağı kültürü ile olan bağı, çoklu gömü ve inhumasyonun esas gömü şekli olması ile sınırlıdır. Bu özellikler, evrensel kullanımları göz önüne alındığında, Tunç Çağı toplumu ile Erken Demir Çağı toplumu arasında doğrudan bir bağ kurabilmemiz için inandırıcı görünmemektedir. Hüsamlar İlk Tunç Çağı oda mezarı ise, aradaki uzun kronolojik kopukluktan dolayı, tartışmada yeterince yer bulmaz. Bugünkü veriler doğrultusunda, Hüsamlar dikdörtgen planlı oda mezarlarını kullanan toplumun, Hüsamlar ve hemen yakın çevresi ile sınırlı bölgenin Geç Tunç Çağı sakinleri olduklarını, veri yetersizliğinden dolayı inandırıcı bir şekilde söyleyebilmek mümkün görünmemektedir.

Bir diğer soru ise, Müsgebi ve Pilavtepe Ege/Myken tipi oda mezarlarını kullanan toplum ile Çömlekçi ve Hüsamlar mezarlarını kullanan toplum arasında bir ilişki olup olmadığıdır? Alışılmış Ege/Myken tipi oda mezar örneklerini sunan Müsgebi ve Pilavtepe mezarları, Geç Tunç Çağı içerisinde inşa edilmişler ve MÖ 12. yüzyıl başlarına kadar kullanılmışlardır. Çömlekçi ve Hüsamlar mezarları ise, en erken MÖ 12. yüzyılın ikinci yarısına tarihlenebilir. Pedasa ve Asarlık kazı verileri doğrultusunda Müsgebi nekropolisinin terk edilmesine, bölgeye yeni gelen insan topluluklarının sebep olduğu önerilmiştir⁸⁴. Mezar mimarisi, ölü gömme geleneği ve yerleşimlerin karakteri bu önerinin yapılmasında dayanak oluşturmuştur. Dolayısıyla, MÖ 12. yüzyılın ilk yarısında Karia kıyılarında ve yakın geri bölgelerde Tunç Çağı sakinlerini oluşturan toplulukların yer değiştirdikleri ve tamamen değişen kültürel elemanların gösterdiği gibi, uzak bir bölgeden gelen yeni yerleşimcilerin Leleg Yarımadası'na yerleştikleri görülmektedir. Bu yer değiştirme hareketleri, doğal olarak MÖ 12. yüzyılda tüm Akdeniz'de izlenen göç/yer değiştirme hareketliliğinin bir parçası olmalıdır⁸⁵. Karia bölgesi verileri Tunç Çağı toplumunun Güney/Güneydoğu Ege coğrafyası içerisinde yer değiştirdiğine ve aynı zamanda çok daha uzak bir coğrafyadan yeni

82 Özer – Özer 2017; Özer 2018.

83 Berti 2007; Mohr 2015, 52-53.

84 Özer – Özer 2017.

85 Gür 2012; Killebrew – Lehmann 2013; Cline 2014; Fischer – Bürge 2017.

yerleşimcilerin geldiğine dönük arkeolojik verileri sağlıyor olması ile dikkat çekmektedir.

Karia'da Erken Demir Çağı başlarında karşımıza çıkan dikdörtgen planlı oda mezarların mimari özellikleri ve inşa teknikleri bakımlarından, gerek Karia bölgesinin Tunç Çağı kültürleri, gerekse yakın karşı adaların kültürleriyle, İlk Tunç Çağı'na tarihlenen Hüsamlar oda mezarı dışında, herhangi bir ilişkisi olduğunu gösteren güncel veriler bulunmamaktadır. Bu durumda, Çömlekçi ve Hüsamlar mezarları gerek mimarileri, gerekse ölü gömme geleneği ve mezar hediyeleri bakımından nasıl açıklanmalıdır? Ya da bu sorulara verilebilecek cevaplar nelerdir?:

Burada tanıtılan mezarların ait olduğu tipin nasıl isimlendirilmesi gerektiği, kullanım süreci ve kökeni tartışmalıdır. Boysal, Çömlekçi ve Yatağan Bozukbağ mezarlarını sandık mezarlar ya da sandık mezarlara benzeyen dikdörtgen mezarlar olarak sınıflandırmıştır⁸⁶. Bu mezarları Dorlar'ın bölgeye gelmesi ile bağlantılı görür. Bölge ile ilgili çalışmalarda benzer mezarlar, dörtgen planlı çukur mezarlar⁸⁷, çukur dromoslu oda mezarlar⁸⁸ ve dromoslu oda mezarlar⁸⁹ gibi isimlerle anılmaktadır. Mohr'un tipolojisinde ise *Steinkistengrab Typ 4B* olarak yer alırlar⁹⁰.

Geç Tunç Çağı'nda, Ege/Myken tipi oda mezarların yanı sıra, Ege dünyasında önemli bir mezar tipi oluşturan *rectangular built chamber tomb* olarak isimlendirilen mezarların, burada tanıtılan mezarlarla plan şeması, inşa yöntemi ve ölü gömme uygulaması bakımlarından oldukça benzer özellikler taşıdığı görülmektedir⁹¹. Arkeoloji literatüründe yer bulmuş ve kabul edilmiş olan bu tanımlamanın burada tanıtılan benzer mezarlar için, *taş örgülü dikdörtgen planlı oda mezar ya da dikdörtgen planlı oda mezar* şeklinde kullanılması yerinde olacaktır.

Kıta Yunanistan ve adalardan tanıtılmış örneklerden elde edilen veriler, Orta Hellas sonları ile Geç Hellas Dönem başlarında oldukça yaygın olan bu mezar tipinin, varlığını Tunç Çağı sonlarına kadar sürdürdüğü⁹² ve Lazarides'te olduğu gibi bir nekropolde ortaya çıkarılan mezarların sadece bu tipten oluşabilecekleri yönündedir⁹³. Girit adasının da, ilişkili mezar tipleri konusunda önemli bir kültür bölgesi olduğu görülmektedir⁹⁴.

Batı Anadolu'da, Ege dünyasının geri kalanında karşılaşılan dikdörtgen planlı oda mezarlara verilebilecek en iyi örneklerden biri kronolojik bakımdan Karia örnekleri

86 Boysal 1967, 11-12; Boysal 1968, 77-78.

87 Erdoğan – Aytaçlar 2012, 363.

88 Tırpan 2008; Tırpan – Söğüt 2009; 2010.

89 Özbey 2014; Özbey 2015; Savran – Ertürk 2016; Savran 2017.

90 Mohr 2015, 36-37.

91 Cavanagh – Mee 1998; 46-48. 54. 61-62. 64. 71. 77; Papadimitriou – Shelton 2001; Sgouritsa 2015, 331-332, Fig.11-12 .

92 Papadimitriou 2001, 164-168.

93 Sgouritsa 2015, 331.

94 Pini 1968, 46-51, 57-58, Taf. 92-112; Eaby 2011.

ile çağdaş ya da hemen öncesine tarihlenen Panaztepe CO mezarıdır⁹⁵. Bu mezar, plan şeması ve inşa tekniği bakımından genel tipin bir tekrarıdır. Baklatepe'de bir tümülüsün mezar odası olarak yorumlanan oda mezarın da benzer plan şeması ve inşa tekniğine sahip olduğu görülmektedir. İçerisinden ele geçen buluntulardan dolayı Geç Tunç Çağı'nın ikinci yarısında kullanıldığı ve son kullanım evresinin Geç Hellas III C Dönem'i içerisinde olduğu önerilmiştir⁹⁶. Söz konusu veriler, Geç Tunç Çağı içerisinde Batı Anadolu mezar mimarisinde Karia bölgesi dikdörtgen planlı oda mezarları ile benzer mezarların varlığını belgelemekte ve Ege dünyası mezar yapılarının, Kıta Yunanistan ve adalar dışındaki örneklerini sağlamaktadır.

Bugünkü verilerimiz doğrultusunda, Çömlekçi ve Hüsamlar mezarlarının işaret ettiği gibi, Karia'da karşımıza çıkan benzer mezarlar MÖ 12. yüzyıl içerisinde, muhtemelen ortalarından sonra kullanılmaya başlanmıştır. Bölgenin, mezar inşasını kolaylaştıran doğal kaynakları bu geleneğin süreklilik kazanmasında en önemli etkenlerden biri olmalıdır. Sonraki yüzyıllar için Hüsamlar, Belentepe, Mengefe, Beçin, Mylasa güneyi ve Stratonikeia (fig. 1) teritoryumları yeterince veri sağlar⁹⁷. Sıralanan merkezler, dikdörtgen planlı oda mezarların kronolojik olarak her zaman örtüşmeleri de, Erken Demir Çağı içerisindeki yayılım alanının sınırlarını oluşturmaktadır. Bu merkezlerde belgelenmiş benzer mezar tiplerinin kronolojik olarak örtüştüğü dönemin MÖ 8. yüzyıl ve bu yüzyılın hemen biraz öncesi ve sonrası olduğu görülmektedir. Kronolojik örtüşme, Karia kırsalı ve önemli yerleşimlerinin aynen çağdaş Ege kültür bölgelerinde olduğu gibi⁹⁸ Erken Demir Çağı'nın ikinci yarısında yaşanan veri zenginliği ile paralel bir seyir izlediğine de işaret etmektedir.

Sonuç

Burada tanıtılan mezarlar plan şeması, duvar örgü tekniği ve çoklu gömü uygulaması ile benzer özellikleri paylaşmaktadır. Mezar 342, en az on iki bireye ait gömü ortaya çıkarılmış olmasına rağmen, oldukça sınırlı buluntusuyla dikkat çeker ve buluntular arasında yer alan bir demir kılıç/kamaya ait parçalar, mezardaki bireyler arasında bir savaşçının varlığına işaret eder⁹⁹. Her iki mezar oldukça sınırlı buluntularıyla Karia bölgesinde MÖ 12. ve 11. yüzyıla tarihlenen mezarlardan alışık olduğumuz manzarayı tekrar eder. Amphoriskos ve fibulanın alışılmış mezar hediyeleri arasında yer alması, Karia bölgesi verileriyle örtüşen bir diğer ortaklık olarak sıralanabilir.

İlk örnekleri ile Çömlekçi ve Hüsamlar çevresinde karşılaştığımız dikdörtgen planlı oda mezarların kökeni hakkında verilebilecek olası cevaplar aşağıda sıralanmıştır:

Bölgeye yeni gelen insanların getirdiği bir mezar tipi olabilir. Dikdörtgen planlı oda mezarları kullanan topluluklar, Güneydoğu Ege anakarasında başka bir yerde yaşarken yer değiştirmek zorunda kalan bir toplumun bireyleri olabilecekleri gibi,

95 Erkanal-Öktü 2008, 73. 74, Fig. 7.

96 Aykurt – Erkanal 2017, 42.

97 Boysal 1968; Akarca 1971; Aslan – Kızıl 2007.

98 Osborne 1996, 78-81.

99 Erken Demir Çağı savaşçı mezarları ve ilgili tartışmalar için bk. Lemos 2002, 125-126; D'Onofrio 2017.

Ege'nin daha uzak bir bölgesindeki yaşam alanlarından koparak bölgeye geldikleri göz ardı edilmemelidir.

Dikdörtgen planlı oda mezarlar Geç Tunç Çağı içerisinde bölgede zaten bilinen ancak henüz örneklerini bulamadığımız bir mezar tipi olarak görülebilir. Bu mezarları kullanan toplum, gerek benzer mezar tipinin Geç Tunç Çağı içerisinde Kıta Yunanistan, Ege adaları ve Batı Anadolu'da görülmesi, gerekse buluntu karakterinden dolayı, Ege kültür dünyası ile ilişkilidir. Bunların yanı sıra, inhumasyonun tercih edilmesi ve çoklu gömü geleneği, Hüsamlar ve Çömlekçi toplumunu Geç Tunç Çağı değerlerini yaşatan ve Erken Demir Çağı içerisinde Karia kültürünü yaratan topluluklardan biri olarak görmemiz için yeterli sebeplerdir.

Mezar tipinin tesadüfî ya da veri eksikliğinden dolayı, Güneydoğu Ege Geç Tunç Çağı mezar tipleri arasında yer almaması, daha uzak bir bölge olasılığını güçlendirmektedir. Diğer taraftan, Müsgebi ya da karşı adaların Geç Tunç Çağı sakinlerinin sığınmak veya yeniden güvenilir topraklarda yaşam kurmak amacıyla Çömlekçi ve Hüsamlar gibi yerlere gelmiş olabilecekleri de olasıdır. Eğer öyle ise, yer değiştiren bu insanlar inşası daha kolay ve hızlı olan dikdörtgen planlı oda mezar inşa etmeyi tercih etmiş olabilirler. Karia'da görüldükleri yerlerin mezar inşa etmeyi kolaylaştıran doğal yapısı ve taş kaynaklarına ulaşım kolaylığı, neden bu tip mezarların Erken Demir Çağı boyunca yaygın olduğunu açıklamaya yardımcı olmaktadır.

Hüsamlar Mezar 342'de en azından on iki bireye ait inhumasyon gömü, Mezar 351'de iki inhumasyon ve bir kremasyon gömü ile karşılaşmıştır. Kremasyon gömüye ait iskelet parçaları mezarın kuzeydoğu bölümünde dağınık şekilde ortaya çıkarılmıştır. Erken Demir Çağı'nın başlarında kremasyon ve inhumasyonun tercih edilme yoğunluğu ve uygulama şeklinin, Karia'da bölgeden bölgeye değiştiği görülmektedir. Leleg Yarımadası mezar platformlarında sadece kremasyon gömüler ile karşılaşmakta, inhumasyonun daha çok tümülüs mezarlarda uygulandığı görülmektedir¹⁰⁰. Hüsamlar ve çevresinde ise, aynen Çömlekçi'de olduğu gibi Erken Demir Çağı başlarının esas gömü şeklinin inhumasyon olduğu ve çoklu gömü geleneğinin dikdörtgen planlı oda mezarlarda uygulama bulduğu anlaşılmıştır. Mezar 351'de karşılaşılan kremasyon gömü ise inhumasyona göre çok daha az sayıda karşılaşılan bir gömü şekli olması ve kremasyondan geriye kalan iskelet parçalarının mezar odası tabanına bırakılması gibi sebeplerle, özellikle MÖ 12. yüzyıla tarihlenen Ege/Myken tipi oda mezarlarda karşılaşılan uygulama ile oldukça benzerdir¹⁰¹. Hüsamlar ve çevresinde kremasyon gömü geleneği MÖ 11. yüzyıldan itibaren uygulanmakta ancak inhumasyona göre oldukça az tercih edildiği görülmektedir. Kremasyon gömü uygulaması Karia'nın bu bölgesinde Erken Demir Çağı içerisinde hiçbir zaman esas gömü şekli olmamış, ancak MÖ 8. yüzyıl içerisinde muhtemelen ikinci yarısında tercih edilme oranında artış olmuş ancak yine de inhumasyonun gerisinde kalmıştır.

Çömlekçi verileri, Tunç Çağı Ege mezar mimarisi ve ölü gömme geleneğini yaşayan bir toplumun yerleşmek amacıyla burayı seçtiğini, şüpheye yer bırakmayacak

100 Özer – Özer 2017; Özer 2018

101 Jung 2007; Ruppenstein 2013.

şekilde göstermektedir. Güneydoğu Ege'de Kos adası ve Çömlekçi dışında¹⁰², neredeyse hiç karşılaşılmayan tholos mezarların varlığı¹⁰³, bu yorumun en önemli destekçisidir. MÖ 12. yüzyıl dünyasının karmaşık ve güvensiz ortamında Çömlekçi ve Hüsamlar gibi kıyının hemen gerisindeki bölgeler sığınmacılara ev sahipliği yapmış ve bu sığınmacılar zaman içerisinde yaşadıkları bölgede Erken Demir Çağı Karia kültürünün oluşmasına katkı sağlamışlardır. Çoğunluğu mezarlar ile ilişkili bugünkü arkeolojik veriler, sığınmacıların nerelere ne ölçüde yerleştikleri hakkında bazı ip uçları vermektedir. Çömlekçi gibi bazı yerlerin daha çok sığınmacıya ev sahipliği yaptığı, muhtemelen kısa zaman içerisinde Çömlekçi gibi toplanma merkezi konumundaki yerlerin yakınındaki Hüsamlar gibi yakın ve güvenli toprakların, küçük aile birimlerinin yerleşmesine sahne olduğu söylenebilir.

Hüsamlar'da son zamanlarda kazısı yapılmakta olan ve burada tartışılan mezarların yaklaşık 850 m. batısında yamaç ile düzlüğün keşiştiği bir alanda, bu çalışmada tanıtılan mezarlar ile çağdaş dağınık seramik buluntuların yanı sıra, sivil mimarinin varlığını belgeleyen duvarlar ortaya çıkarılmıştır. Söz konusu yapıların yaklaşık 50 m. hemen güney batısında Mezar 351 ve 342 ile çağdaş, benzer mimari özellik gösteren mezarların kazısı yapılmıştır. Hüsamlar'da birbirine yakın en az iki noktada çağdaş verilerin ortaya çıkarılması, bölgenin Erken Demir Çağı başlarında sık ancak küçük yerleşim birimlerine sahip olduğunu ve soy birliğine dayalı mülkiyet yapılanmasının şekillendiğine işaret etmektedir. Bölgeden elde edilen bulgular Erken Demir Çağı içerisinde inşa edilen en erken tarihli mezarların çevresinde, değişen nüfus dinamiklerine bağlı olarak nekropol dokusunun nasıl şekil aldığını göstermektedir. MÖ 13. ve 12. yüzyıllara ait dikkate değer miktarda seramik buluntu ise Belentepe'de ortaya çıkarılmıştır. İlgili veriler MÖ 12. yüzyılda Hüsamlar ve çevresinin dönemin insan hareketliliği içerisinde yer aldığını göstermektedir. Hüsamlar mezarları ile çağdaş Çömlekçi buluntularının tamamının yayınlanmamış olması, tartışmayı kısır bir dönün içerisinde sokmakta, Erken Demir Çağı başlarında burada görülen mezar çeşitlerinin, yerleşimin Geç Tunç Çağı içerisinde önemli bir merkez olabileceğine işaret edip etmeyeceği şeklinde bazı önerilerin, spekülatif çıkarımlardan öteye geçmemesine sebep olmaktadır. Güneydoğu Ege kıyılarında Ege/Myken tipi oda mezarların Müsgebi ve Pilavtepe'deki varlığı ve Çömlekçi'nin bu iki önemli merkez arasında yer alan konumu, buranın benzer kültürel çevreye aidiyetini belgelemekte, tholos mezarların varlığı, çevresindeki geniş verimli araziler ve kıyının gerisindeki korunaklı konumu, olasılıkla oldukça önemli bir bölgesel merkez olduğuna işaret etmektedir. Bu önemli merkez, MÖ 12. yüzyılın güvensiz ortamında önemli bir toplanma ve korunma alanı olarak kullanılmış olmalıdır.

Çömlekçi ve Hüsamlar mezarlarından ele geçen seramik buluntular, ait oldukları dönemin genel üslup özelliklerini yansıtmakta ve böylelikle Geç Hellas III C Dönem'i ve sonrası için tanımlanmış Ege koinisinin coğrafi sınırlarının belirlenmesine katkı sağlamaktadır. Bugün için sınırlı sayıda buluntu biliniyor olmakla birlikte, yavaş

102 Vitale v.d. 2017a, 238-239; Vitale v.d. 2017b, 250.

103 Boysal 1967, 12-13, Boysal 1968, 77-78; Boysal 1978, 1137.

yavaş bölgenin yerel seramik geleneği hakkındaki bilgilerimiz artmakta ve yerel Karia üslubunun alt bölgeler çerçevesinde tanımlanabilmesi konusunda yol alınmaktadır. Çömlekçi, Hüsamlar ve Belentepe mezar verileri doğrultusunda, Erken Demir Çağı'nın ilk yarısında seramik kullanımda gözlenen fakirlik dikkat çekmektedir. Buluntuların yerel olmaları, tarihlendirme önerilerinde daha ihtiyatlı olmayı zorunlu kılmakla birlikte, bugün için genel kabul edilmiş kronolojilere bağlı kalmaktan başka seçenek bulunmamaktadır. Karia bölgesi buluntularının MÖ 12. ve 11. yüzyılın stil grupları ile karşılaştırmalarının yapılarak, Geç Tunç Çağı ve Erken Demir Çağı Ege/Anadolu kronojisine adapte edilmesi ya da bölgesel bir kronolojinin kurulması zorunludur.

Sorunlar ve Gelecekteki Çalışmalar

Karia bölgesinde her ne kadar son yıllarda özellikle Tunç Çağı ve Erken Demir Çağı ile ilgili bilgilerimiz inanılmaz bir hızla artıyor olmakla birlikte, gerek güncel kazı verileri gerekse geçmiş yıllarda gerçekleştirilen kazıların bulgularının yeterince bilim dünyasına tanıtılmamış olması mezar mimarisi, ölü gömme gelenekleri ve materyal kültürü çerçevesinde yerel kültürün anlaşılabilmesini ertelemekte ve ciddi bir zaman kaybına sebep olmaktadır. Bu durum bölge arkeolojisi ile ilgili bilgi yığınının oluşmasını ertelemekte ve hem bölge özelinde hem de Doğu Akdeniz çerçevesinde, Karia'nın kültürel kontekst içerisinde yer almasını olanaksızlaştırmaktadır. Erken Demir Çağı kronolojisi için ise en temel sorun mezarların çoklu gömü geleneğinin uygulandığı mezarlar olmasından dolayı kuşaklar boyunca kullanılması ve seramik buluntu bakımından dikkat çeken az sayıdaki örnek mezarların sağlıklı bir şekilde tarihlendirebilmelerini güçleştirmektedir. Erken Demir Çağı gibi uzun bir zaman aralığının başlarına ait (MÖ 12-10. yüzyıllar arası) mezar mimarisi ve ölü gömme geleneklerinin alt kültür bölgeleri çerçevesinde tartışıldığı bir çalışma yayına hazırlanmaktadır.

Katalog

HSM Mezar 342

Kazıyı Yapanlar: Umut Kulkul, Ezgi Ertuğun, Kaan Ürker.

Çizimler: Muzaffer Durdu, Duygu Tüylüoğlu.

Dikdörgen planlı mezar odası, kuzeydoğu-güneybatı doğrultuludur. Anakaya içerisine açılan çukura inşa edilmiştir. Dik yerleştirilmiş yassı taş ile kapatılmış olan kapı girişi, güney kısa kenar üzerinde yer alır. Giriş açıklığı doğu uzun duvarın kenarından başlar. Batı kenarı dik yerleştirilmiş söge taşı ile sınırlanmıştır. Diğer kısa kenarın batı kısmı dik yerleştirilmiş yassı bir taş ile kapatılmış, doğu bölümde ise taş örülmüştür. Uzun yan duvarlar bindirme tekniğinde bir duvar örgüsüne sahiptir ve kapağın oturacağı

zeminde daralmaktadır.

Uzunluk: Tabanda: batı kenar: 2. 38 m., doğu kenar: 2. 35 m.; Üstte: batı kenar: 2. 36 m.; doğu kenar: 2.30 m., Genişlik: Tabanda: 1. 48 m., Üstte: 1. 33 m., Korunan Yükseklik: 1.03 m. Kapı: Eşik kodunda genişlik: 0. 97 m., Üstte 0. 84 m., Yükseklik: 0. 66 m. Eşik tabanından mezar odası zemini basamak yüksekliği: 0. 38 m.

Gömü Bilgisi: Mezar odası tabanı üzerinde, iskelet parçalarının dağınık şekilde bulunduğu en az on iki bireye ait inhumasyon gömü mevcuttur.

Buluntular:

1. Karından Kulplu Amphoriskos, M342/1

HM17-S11, M342, FZN.1

Ağız çapı: 7.4 cm/ Yükseklik: 9.9 cm/ Kaide çapı: 4. 1 cm.

Üç parçadan birleştirilmiştir. Ağız ve boyundan bir bölüm dışında tamdır. Orta derecede pişmiş az gözenekli, taşçık ve gümüş mika katkılıdır. Hamur: öz, bluish gray (Gley2, 6/5B) / dış, very pale brown (10YR 8/3). Firnis: red (2. 5YR 4/6), dark reddish brown (5YR 2.5/2). Krem rengi astar.

2. Minyatür Sürahi, M342/2

HM17-S11, M342, FZN.2

Ağız çapı: 4.4 cm/ Yükseklik: 8.3 cm/ Kaide çapı: 4. 1 cm.

Tek parça olarak korunmuştur. Kulp, ağız kenarı ve boyundan bir bölüm dışında tamdır. Kaide kısmı oldukça aşınmıştır. Kum, taşçık, kireç ve gümüş mika katkılı, ortasert, kaba hamurludur. Hamur: dark gray (5 YR 4/1). Firnis: reddish brown (5 YR 4/4).

3. Demir Kılıç/Kama parçaları, M342/3

Korunan parçaların uzunlukları: 8.8 cm / 8. 3 cm / 3. 2 cm.

Demir kılıç/kamanın kabza bölümü, balçak ve namlu bölümünden parçalar korunmuştur.

4. Demir bir fibulaya ait iğne parçası, M342/4

Korunan uzunluk: 4.3 cm.

HSM Mezar 351

Kazıyı Yapanlar: Çiğdem Kına, Kaan Ürker.

Çizimler: Muzaffer Durdu, Duygu Tüylüoğlu.

Dikdörtgen planlı mezar odası, kuzeydoğu-güneybatı doğrultuludur. Anakaya içerisine açılan çukura inşa edilmiştir. Düzensiz taşlarla kapatılmış olan olan giriş, güney

kısa kenar üzerinde yer alır. Giriş açıklığı doğu uzun duvarın kenarından başlar, batı kenarı ise kapı açıklığını sınırlandıran düzenli taşlarla sınırlanır. Uzun yan duvarlar bindirme tekniğinde bir duvar örgüsüne sahiptir ve kapağın oturacağı zeminde daralmaktadır. Batı uzun duvar üzerinde amphoriskosun yerleştirildiği bir niş düzenlemesine sahiptir. Mezar odası üzeri büyük yassı taşlarla kapatılmıştır.

Uzunluk: Tabanda: batı kenar 1. 50 m., doğu kenar: 1. 48 m., Üstte: batı kenar 1. 44 m., doğu kenar 1. 45 m., Genişlik: Tabanda: 0. 84 m., Üstte: 0. 73 m. Yükseklik: 0. 80 m. Kapı: Eşik kodunda genişlik: 0. 73 m., Üstte 0. 65 m., Yükseklik: 0. 40 m. Eşik tabanından mezar odası zemini basamak yüksekliği: 0. 25 m., Niş: 0. 38x0. 29x0. 32 m.

Gömü Bilgisi: İki inhumasyon ve bir kremasyon gömüye ait iskelet parçaları mevcuttur.

Buluntular:

1. Karından Kulplu Amphoriskos, M351/1

HSM17-S53, M351, GBD.1

Ağız çapı: 9. 8 cm/ Yükseklik: 19.1 cm/ Kaide çapı: 6. 5 cm.

Hamur: light red (2.5 YR 7/6). Astar : pinkish white (7. 5 YR 8/2). Firnis: Light reddish brown (5 YR 6/4), red (10 R 4/6).

Ağız kenarından bir bölüm ve kulplardan biri dışında tamdır.

2. Bronz Küpe, M351/2

HSM17-S53, M351, GBD.2

Uzunluk: 1. 8 cm/ Genişlik: 1. 6 cm/ Kalınlık: 0. 2 cm.

Tamdır.

3. Bronz Yüzük, M351/3

HSM17-S53, M351, GBD.3

Halka çapı: 1.7 cm/ Kalınlık 0. 2 cm.

Halkanın birleşme yerindeki eksik dışında tamdır.

4. Bronz Yüzük, M351/4

HSM17-S53, M351, GBD.4

Halka çapı: 2.3 cm/ Kalınlık: 0. 1 cm.

Formu deforme olmuştur. Ucu açık ya da kırıktır.

5. İki Bođumlu Bronz Fibula M351/5

HSM17-S53, M351, GBD.5

Uzunluk: 5 cm.

İğnenin bir bölümü ve ön kol dışında tamdır. Boğumlar üzerinde insize çizgiler.

Bibliyografya ve Kısaltmalar

- Akarca 1971 Akarca, A., "Beçin", *Belleten* 35, 1-37.
- Aktypi 2017 Aktypi, K., *The Mycenaean Cemetery at Agios Vasileios*, Oxford.
- Akyurt 1998 Akyurt, İ. M., M.Ö. 2. Binde Anadolu'da Ölü Gömme Adetleri, Ankara.
- Aykurt – Erkanal 2017 Aykurt, A. – H. Erkanal, *Bakla Tepe Geç Tunç Çağı Mezarları*, Ankara.
- Arslan – Kızıl 2007 Arslan N. – A. Kızıl, "A Late Geometric Carian Grave from Beçin", *Anatolia Antiqua/Eski Anadolu* 15, 83-93.
- Bağcı – Özkan 2016 Bağcı, E. B. – N. Özkan, "Çukurbük – a prehistoric necropolis on the Bodrum Peninsula", *Death and burial in Karia* (ed. E. Mortensen – B. Poulsen), *Halicarnassian Studies* 6, 244-249.
- Bachhuber 2015 Bachhuber, C., *Citadel and Cemetery in Early Bronze Age Anatolia*, *Monographs in Mediterranean Archaeology* 13, Sheffield.
- Benzi 1992 Benzi, M., *Rodi e la civiltà micenea*, Istituto per gli Studi Micenei ed Egeo-Anatolici (Italy), Scuola Archeologica Italiana di Atene, Roma.
- Benzi 2013 Benzi, M., "The Southeast Aegean in the Age of the Sea Peoples", *The Philistines and other "sea peoples" in text and archaeology* (ed. A. E. Killebrew – G. Lehmann), 509-542, Atlanta.
- Benter 2009 Benter, M., "Das mykenische Kammergrab vom Pilavtepe", *Die Karer und die Anderen*, Internationales Kolloquium an der Freien Universität Berlin, 13. bis 15. Oktober 2005 (ed. F. Rumscheid), 349-358, Bonn.
- Berti 2007 Berti, F., "La necropoli geometrica dell'agora di Iasos", *Frühes Ionien. Eine Bestandsaufnahme*, Panionion-Symposion Güzelçamlı 26. September – 1. October 1999 (ed. J. Cobet – V. von Graeve – W-D. Niemeier – K. Zimmermann), *Milesische Forschungen* 5, 437-446, Mainz am Rhein.
- Bouzek 1985 Bouzek, J., *The Aegean, Anatolia and Europe: Cultural Interrelations in the Second Millennium B.C.* *Studies in Mediterranean Archaeology* 29, Göteborg.
- Boysal 1964 Boysal, Y., "Milli eğitim bakanlığı Müsgebi kazısı 1963 yılı kısa raporu", *TAD* 13/2, 81-85.
- Boysal 1965 Boysal, Y., "1964 Müsgebi kazıları hakkında kısa rapor", *TAD* 14, 123-124.
- Boysal 1967 Boysal, Y., "Karya Bölgesinde Yeni Araştırmalar", *Anadolu* 11, 1-29.
- Boysal 1968 Boysal, Y., "Turgut Kazısı 1969 Yılı Raporu", *Anadolu* 12, 63-93.
- Boysal 1969 Boysal, Y., *Katalog der Vasen im Museum in Bodrum I*, Mykenisch-Protogeometrisch, Ankara.
- Boysal 1978 Boysal, Y., "Die Ergebnisse der neuen Forschungen in Karien", *The Proceedings of the Xth International Congress of Classical Archaeology*, Ankara-İzmir 23-30/IX/1973, 1135-1138, Ankara.
- Bulba 2010 Bulba, M., *Geometrische Keramik Kariens*, Mainz.
- Caner 1983 Caner, E., *Fibeln in Anatolien I*, *Prähistorische Bronzefunde XIV*, Band 8, München.

- Carstens 2008 Carstens, A. M., "Tombs of the Halikarnassos Peninsula-The Late Bronze and Early Iron Age", *Halicarnassian Studies V* (ed. P. Pedersen), 52-118, Odense.
- Catling – Catling 1980 Catling, H. W. – E. A. Catling, "Objects in Bronze, Iron and Lead", *Lefkandi I, The Iron Age* (ed. M. R. Popham – L. H. Sackett – P. G. Themelis), *British School at Athens, Supplementary Vol. 22*, 231-264, London.
- Cavanagh – Mee 1998 Cavanagh, W. – C. Mee, *A Private Place: Death and Prehistoric Greece, Studies in Mediterranean Archaeology 125*, Jonsered.
- Cline 2014 Cline, E. H., *1177 B.C. The Year Civilization Collapsed*, Princeton.
- Deger-Jalkotzy 2009 Deger-Jalkotzy, S., "From LH III C to the Early Iron Age : The Submycenaean Period at Elateia", *LH III C chronology and synchronisms III : LH III C Late and the transition to the early iron age : proceedings of the International workshop held at the Austrian Academy of Sciences at Vienna, February 23rd and 24th, 2007* (ed. S. Deger-Jalkotzy – A. E. Bächle), 77-116, Wien.
- Desborough 1964 Desborough, V. R. D'a., *The Last Mycenaean and Their Successors, An Archaeological Survey c. 1200-c. 1000 B.C.* Oxford.
- Desborough 1972 Desborough, V. R. D'a., *The Greek Dark Ages*, London.
- Desborough 1980 Desborough, V. R. D'a., "The Dark Age Pottery (SM-SPG III) from Settlement and Cemeteries", *Lefkandi I, The Iron Age* (ed. M. R. Popham – L. H. Sackett – P. G. Themelis), *British School at Athens, Supplementary Vol. 22*, 281-354, London,
- Diler 2006 Diler, A., "Pedasa Geç Protogeometrik Dönem Tümülüsü ve Leleglerde Ölü İnancı", *Anadolu Arkeolojisi Katkıları: 65. Yaşında Abdullah Yaylalı'ya Sunulan Yazılar* (ed. T. Takaoğlu), 109-131, İstanbul.
- Diler 2009 Diler, A., "Tombs and Burials in Damlıboğaz (Hydai) and Pedasa: Preliminary Report in the Light of Surface Investigations and Excavations", *Die Karer und die Anderen, Internationales Kolloquium an der Freien Universität Berlin, 13. bis 15. Oktober 2005* (ed. F. Rumscheid), 359-376, Bonn.
- Diler 2015 Diler, A., "Agricultural Land Use in Lelegian Termera: Change in Settlement Model in Agricultural Landscape", *Antikçağ'da Doğu Akdeniz'de Zeytinyağı ve Şarap Üretimi, Uluslararası Sempozyum Bildirileri, 17-19 Kasım 2011, Urla-İzmir* (ed. A. Diler – A. K. Şenol – Ü. Aydınöğlü), 1-30, İzmir.
- Diler 2016 Diler, A., "Stone Tumuli in Pedasa on the Lelegian Peninsula. Problems of Terminology and Origin", *Tumulus as Sema. Space, Politics, Culture and Religion in the First Millennium BC* (ed. O. Henry – U. Kelp), 455-473, Berlin, Boston.
- Diler 2018 Diler, A., "Early Iron Age Termera (Asarlık): Some notes on the Lelegian Settlements and their Impacts on Karian Identity", *Karia Arkhaia, La Carie, des origines à la période pré-hékatomnide, Colloque international, 14-16 novembre 2013, İstanbul* (baskıda).

- D'Onofrio 2017 D'Onofrio, A. M., "Working Tools, Toilet Implements and Personal Adornments in Weapon Burials at Early Iron Age Athens and Lefkandi", *Studi micenei ed egeo-anatolici*, Nuova Serie 3, 27-52.
- Eaby 2011 Eaby, M., "Regionalism in Early Iron Age Cretan Burials", *Prehistoric Crete Regional and Diachronic Studies on Mortuary Systems* (ed. J. M. A. Murphy), INSTAP, 165-202, Philadelphia.
- Eder 2009 Eder, B., "The Late Bronze Age/Early Iron Age Transition in Western Greece : Submycenaean Studies", *LH III C chronology and synchronisms III : LH III C Late and the transition to the early iron age : proceedings of the International workshop held at the Austrian Academy of Sciences at Vienna, February 23rd and 24th, 2007* (ed. S. Deger-Jalkotzy – A. E. Bächle), 133-149, Wien.
- Erdoğan – Aytaçlar 2012 Erdoğan, A. – N. Aytaçlar, "Milas-TKİ Kazıları", *Ege Üniversitesi Arkeoloji Kazıları*, 357-375, İzmir.
- Erkanal-Öktü 2008 Erkanal-Öktü, A., "The Late Bronze Age Cemeteries of Panaztepe", *Batı Anadolu ve Doğu Akdeniz Geç Tunç Çağı Kültürleri Üzerine Yeni Araştırmalar* (ed. A. Erkanal-Öktü – S. Günel – U. Deniz), 69-90, Ankara.
- Fischer – Bürge 2017 Fischer, P. M. – T. Bürge, "Sea Peoples" up-to-date : new research on transformations in the Eastern Mediterranean in the 13th-11th centuries BCE : proceedings of the ESF-Workshop held at the Austrian Academy of Sciences, Vienna, 3-4 November 2014, Wien.
- Giesen 2001 Giesen, K., *Zyprische Fibeln, Typologie und Chronologie*, Jonsered.
- Gür 2012 Gür, B., *Tunç Çağı'nı Sona Erdiren Halklar Deniz Kavimleri*, İstanbul.
- Higgins 1961 Higgins, R. A., *Greek and Roman Jewellery*, London.
- Higgins 1980 Higgins, R. A., "Jewellery, seals and other Find", *Lefkandi I, The Iron Age* (ed. M. R. Popham – L. H. Sackett – P. G. Themelis), *British School at Athens, Supplementary Vol. 22*, 217-230, London.
- Iakovidis 1969-1970 Iakovides, S., *Περατή : το νεκροταφείον, Α, Β, Γ, Αθήναι, Η εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία*, 1969 - 1970.
- Jung 2007 Jung, R., "Δως' μου φωτιά". Woher kamen die Brandbestattungen der spätbronzezeitlichen Ägäis", *Between the Aegean and Baltic Seas, Prehistory across Borders, Proceedings of the International Conference Bronze and Early Iron Age Interconnections and Contemporary Developments between the Aegean and the Regions of the Balkan Peninsula, Central and Northern Europe, University of Zagreb, 11-14 April 2005* (ed. I. Galanaki – H. Tomas – Y. Galanakis – R. Laffineur), *Aegaeum 27*, 215-230.
- Kalaitzoglou 2013 Kalaitzoglou, G., "Methodische Anmerkungen zur Identifizierung mykenischer Gräber in Westanatolien", *Petasos: Festschrift für Hans Lohmann* (ed. G. Kalaitzoglou – G. Lüdorf), 303-316, Paderborn.
- Kara 2014 Kara, O., *Karia Bölgesi Tunç Çağı Yerleşimleri (Selçuk Üniversitesi Yayınlanmamış Doktora Tezi)*. Konya.

- Karantzali 2001 Karantzali, E., *The Mycenaean cemetery at Pylona on Rhodos*, British Archaeological Reports, International Series 988, Oxford.
- Kilian-Dirlmeir 1993 Kilian-Dirlmeir, I., *Die Schwerter in Griechenland (außerhalb der Peloponnes), Bulgarien und Albanien, Prähistorische Bronzefunde, Band 12*, Stuttgart.
- Killebrew – Lehmann 2013 Killebrew, A. E. – G. Lehmann, *The Philistines and other "sea peoples" in text and archaeology*, Atlanta.
- Konstantinidi 2001 Konstantinidi, E. M., *Jewellery revealed in the burial contexts of the Greek Bronze Age*, British Archaeological Reports, International Series 912, Oxford.
- Kraiker – Kübler 1939 Kraiker, W. – K. Kübler, *Die Nekropolen des 12. bis 10. Jahrhunderts, Kerameikos 1*, Berlin.
- Lemos 2002 Lemos, I. S., *The Protogeometric Aegean, The Archaeology of the late Eleventh and Tenth Centuries BC*. Oxford.
- Mariaud 2012 Mariaud, O., "Postérité mycénienne et influences égéennes dans les pratiques funéraires de la région d'Halicarnasse à l'époque géométrique", *Stephanéphoros de l'économie antique à l'Asie Mineure* (ed. R. Descat – K. Konuk), 355-368, Bordeaux.
- Massa – Şahoğlu 2011 Massa, M. – Şahoğlu, V., "Erken Tunç Çağı'nda Batı Anadolu Ölü Gömme Gelenekleri", *Karşıdan Karşıya: M.Ö. 3. Bin'de Kiklad Adaları ve Batı Anadolu* (ed. V. Şahoğlu – P. Sotirakopoulou), 164-171, İstanbul.
- Mohr 2015 Mohr, E. M., *Eisenzeitliche Nekropolen im westlichen Kleinasien, Struktur und Entwicklung zwischen dem 9. und 6. Jh.v. Chr., Byzas 21*, İstanbul.
- Momigliano 2012 Momigliano, N., *Bronze Age Carian Iasos, Structures and Finds From the Area of the Roman Agora (c. 3000-1500 BC)*, Rome.
- Mountjoy 1986 Mountjoy, P. A., *Mycenaean Decorated Pottery: A Guide to Identification*, Göteborg.
- Mountjoy 1995 Mountjoy, P. A., *Mycenaean Athens*, Jonsered.
- Mountjoy 1998 Mountjoy, P. A., "The East Aegean - West Anatolian interface in the late bronze age. Mycenaean and the kingdom of Ahhiyawa", *Anatolian Studies* 48, 33-67.
- Mountjoy 1999 Mountjoy, P. A., *Regional Mycenaean Decorated Pottery, Rahden-Westfalen*.
- Mountjoy 2009. Mountjoy, P. A., "LH III C Late: An East Mainland-Aegean Koine", *LH III C Chronology and Synchronisms III. LH III C Late and the Transition to the Early Iron Age. Proceedings of the International Workshop Held at the Austrian Academy of Sciences at Vienna, February 23rd and 24th, 2007, Veröffentlichungen der Mykenischen Kommission 30* (ed. S. Deger-Jalkotzy – A. E. Bächle), 289-312, Vienna.
- Mountjoy 2017 Mountjoy, P. A., "The Sea Peoples: A View from the Pottery", *Sea Peoples" up-to-date : new research on transformations in the Eastern Mediterranean in the 13th-11th centuries BCE : proceedings of the*

- ESF-Workshop held at the Austrian Academy of Sciences, Vienna, 3-4 November 2014 (ed. P. M. Fischer – T. Bürge), 355-378, Wien.
- Müller-Karpe 1962 Müller-Karpe, H., “Die Metallbeigaben der früheisenzeitlichen Kerameikos-Gräber”, *Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts* 77, 59-129.
- Osborne 1996 Osborne R., *Greece in the Making 1200-479 BC*, London, New York.
- Özbey 2014 Özbey, A. S., “TKİ-GELİ-YLİ Kurtarma Kazıları 2011-2012 Yılı Çalışmaları”, *MKKS* 22, 37-66.
- Özbey 2015 Özbey, A. S., “YEAŞ-YLİ Kurtarma Kazıları 2013 Yılı Çalışmaları”, *MKKS* 23, 235-252.
- Özer 2018 Özer, B., “Pedasa’dan Erken Demir Çağ Başlarına Ait Mezar Platformları ve Urne Pithoslar”, *Tüba-Ar* 22, 35-55.
- Özer – Özer 2017 Özer, B. – Ö. Ş. Özer, “Asarlık Paton Tomb O: Some Observations on Funerary Practices of Lelegian Peninsula in 12th century BC and the Arrival of Newcomers”, *Colloquium Anatolicum* 16, 139-162.
- Özgünel 2006 Özgünel, C., *Karia Geometrik Seramiği*, İstanbul.
- Özgünel 2013 Özgünel, C., *Anadolu’da miken seramiği: (sağlam korunmuş kaplar üzerine bir araştırma)*, (Anadolu, Ek dizi II.1), Ankara.
- Papadimitriou 2001 Papadimitriou, N., *Built chamber tombs of Middle and Late Bronze Age date in mainland Greece and the islands* *British Archaeological Reports, International Series* 925, Oxford.
- Papadimitriou – Shelton 2001 Papadimitriou, N. – K. Shelton, “T. 164. An early LH built chamber tomb from Argos”, *The Annual of the British School at Athens* 96, 41-79.
- Pare 2008 Pare, C., “Italian metalwork of the 11th-9th centuries BC and the absolute chronology of the Dark Age Mediterranean”, *A New Dawn for the Dark Age? Shifting Paradigms in Mediterranean Iron Age Chronology, Proceedings of the XV World Congress, Lisbon, 4-9 September 2006* (ed. D. Brandherm – M. Trachsel), 77-101, Oxford.
- Paton 1887 Paton, W. R., “Excavations in Caria”, *Journal of Hellenic Studies* 8, 64-82.
- Pecorella 1984 Pecorella, P. E., *La cultura preistorica di Iasos in Caria*, *Archaeologica* 51, *Missione archeologica italiana di Iasos* 1, Roma.
- Pini 1968 Pini, I., *Beiträge zur minoischen Gräberkunde*, Wiesbaden.
- Ruppenstein 2007 Ruppenstein, F., *Die Submykenische Nekropole, Neufunde und Neubewertung*, *Kerameikos Band XVIII*, München.
- Ruppenstein 2013 Ruppenstein, F., “Cremation burials in Greece from the Late Bronze Age to the Early Iron Age”, *Cremation burials in the region between the Middle Danube and the Aegean, 1300–750 BC, Proceedings of the international symposium held at the Austrian Academy of Sciences at Vienna, February 11th–12th 2010*, (ed. M. Lochner – F. Ruppenstein), 185-196, Wien.

- Savran 2017 Savran, G., "Muğla İli, Milas İlçesi YKEÜTAŞ Kurtarma Kazıları 2016 Yılı Çalışmaları", MKKS 26, 104-118.
- Savran – Ertürk 2016 Savran, G. – M. Ertürk, "Muğla İli, Milas İlçesi Kamu Yatırım Alanlarında Gerçekleştirilen Kurtarma Kazıları", MKKS 24, 537-554.
- Sgouritsa 2015 Sgouritsa, N., "The Mycenaean settlement at Lazarides in eastern Aegina: relationships with the north-eastern Peloponnese", *Mycenaeans up to date : the archaeology of the north eastern Peloponnese - current concepts and new directions* (ed. A-L. Schallin – I. Tournavitou), 325-336, Svenska Institutet i Athen, Stockholm.
- Snodgrass 1999 Snodgrass, A. M., *Arms and Armor of the Greeks*, Baltimore, London.
- Snodgrass 2000 Snodgrass, A. M., *The Dark Age of Greece: An Archaeological Survey of the Eleventh to the Eight Centuries BC*, Edinburgh.
- Thomatos 2006 Thomatos, M., *The Final Revival of the Aegean Bronze Age, A case study of the Argolid, Corinthia, Attica, Euboea, the Cyclades and the Dodecanese during LH IIIC Middle*, British Archaeological Reports, International Series 1498, Oxford.
- Tırpan 2008 Tırpan A. A., "Geometrik Dönem'den İki Yeni Yerleşim: Belentepe ve Mengefe", *İdol Dergisi* 35-36, 3-12.
- Tırpan – Söğüt 2009 Tırpan, A. A. – B. Söğüt, "Lagina ve Börükçü 2007 Yılı Çalışmaları", KST 30/4, 243-266.
- Tırpan – Söğüt 2010 Tırpan, A. A. – B. Söğüt, "Lagina, Börükçü, Belentepe ve Mengefe 2008 Yılı Çalışmaları", KST 31/3, 505-527.
- Tzavella-Evjen 2014 Tzavella-Evjen, H., *Mycenaean pottery and figurines: Keramopoulos excavations from the cemeteries of Thebes, Athens*.
- Vitale 2013 Vitale S., "The Askulpis Reconsidered : A Preliminary Report on the Chronology and Burial Practices of an Early Bronze Age 2 Cemetery on Kos", *Aegean archaeology* 10 (2009-2010), 47-63.
- Vitale 2016 Vitale, S., "Oggetti d'ornamento, gioielli ed altri reperti mobile dalle necropoli micenee di Eleona e Langada a Kos," *ΔΠΟΜΟΙ. Studi sul mondo antico offerti a Emanuele Greco*, tomo I, 257-275, Paestum.
- Vitale v.d. 2017a Vitale, S. – E. Ballan – N. G. Blackwell – I. Iliopoulos – C. Mantello – T. Marketou – C. McNamee – J. E. Morrison – K. Moulo – I. Moutafi – K-S. Passa – E. Vika, "The Serraglio, Eleona, and Langada Archaeological Project (SELAP) : report on the results of the 2011 to 2015 study seasons", *Annuario della Scuola archeologica di Atene e delle missioni italiane in Oriente* 94, (2016) Roma : Scuola Archeologica Italiana di Atene 225-285.
- Vitale v.d. 2017b Vitale S. – N. G. Blackwell – C. McNamee, "Kos, Italy, and Europe during the Mycenaean Period: evidence for a special connection", *Εσπέρως /Hesperos : the Aegean seen from the West : Proceedings of the 16th International Aegean Conference*, University of Ioannina, Department of History and Archaeology, Unit of Archaeology and Art History; 18-21 May 2016 (ed. M. Fotiadis – R. Laffineur – Y. Lolos – A. Vlachopoulos), *Aegaeum* 41, 243-252, Leuven.

Fig. 1 Metinde Adı Geçen Güneydoğu Ege Merkezleri

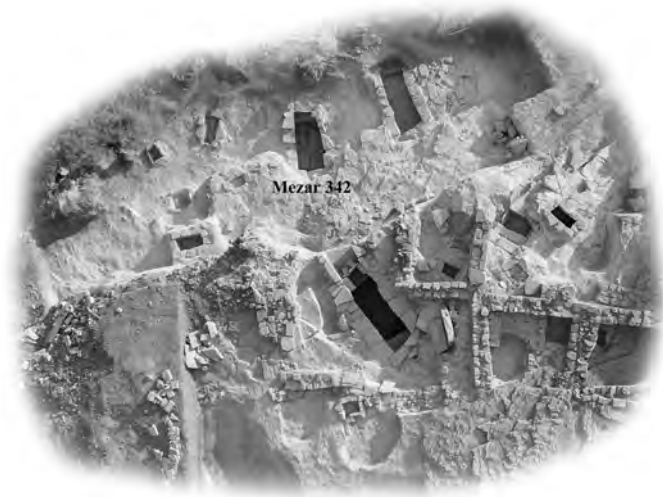

Fig. 2 Mezar 342 ve çevresi.

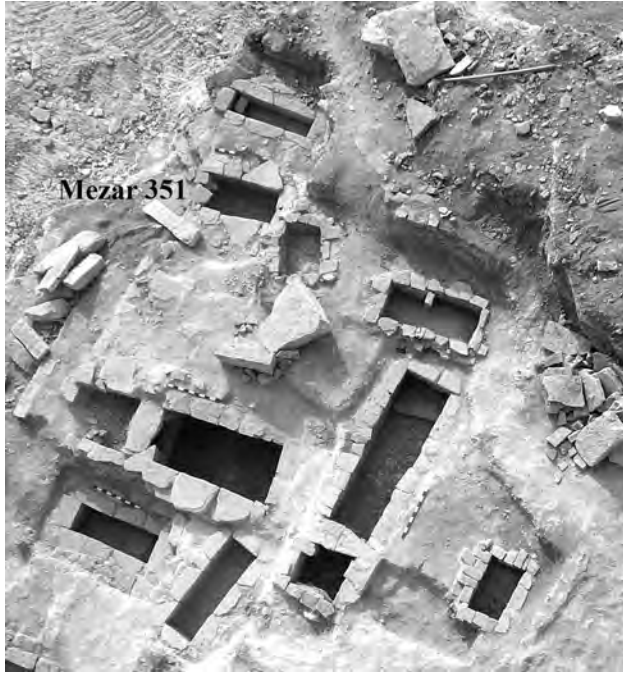

Fig. 3 Mezar 351 ve çevresi.

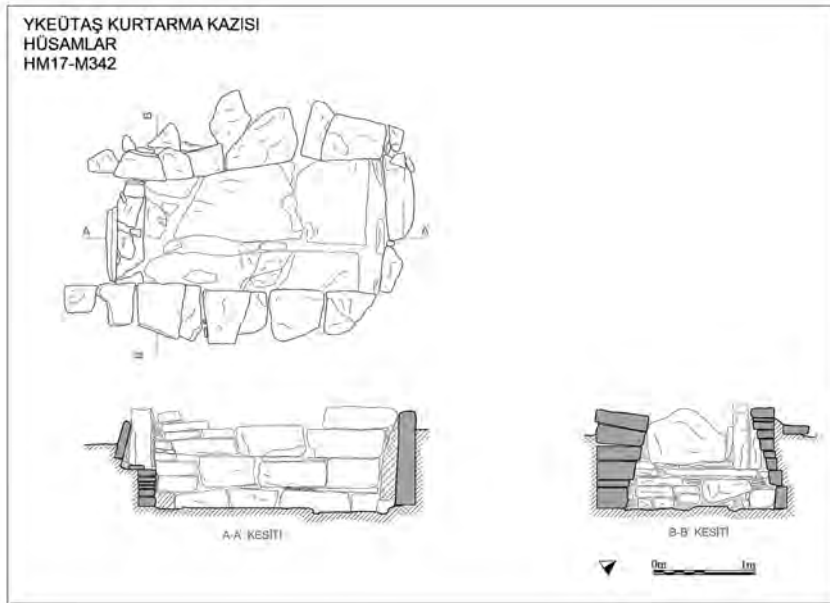

Fig. 4 Mezar 342, plan ve kesit.

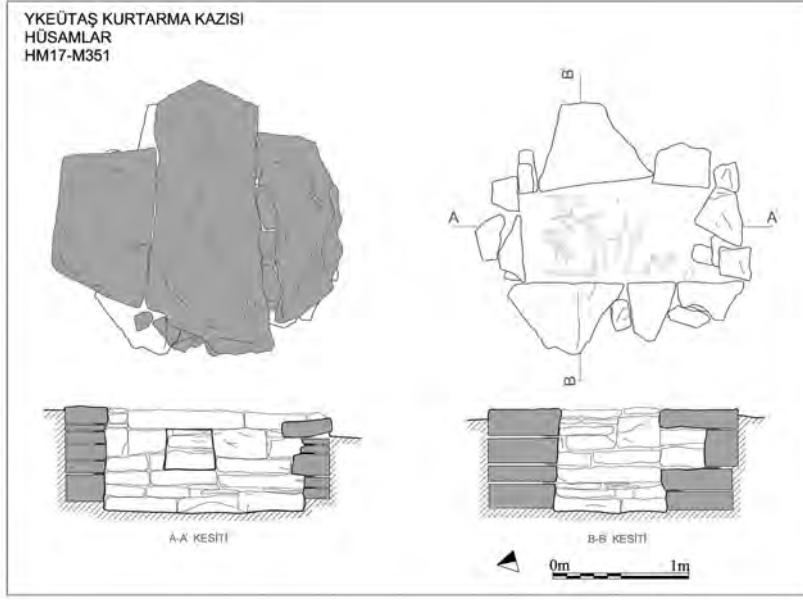

Fig. 5 Mezar 351, plan ve kesit.

Fig. 6 Mezar 342.

Fig. 7 Mezar 351.

Fig. 8 Mezar 351, Niş ve Amphoriskos.

Fig. 9 Mezar 342. Buluntular.

Fig. 10 Mezar 351. Buluntular.